

D. 96

OSMANLI ARAŞTIRMALARI

XXIX

Neşir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXIX

İstanbul - 2007

OSMANLILARDA SAHHAFLIK VE SAHHAFLAR:
YENİ BAZI BELGE VE BİLGİLER*

*Sahhâf esnâfının son temsilcilerinden
İbrahim Manav ve İsmail Özdoğan ağabeylerime*

*İsmail E. ERÜNSAL***

Orta çağ İslam dünyasında kitap istinsahı ve satışı ile meşgul olan ve sahhâfların işlevlerini yerine getiren "Verrâklar"¹ hakkında bir doktora çalışması yapılmış², birkaç müstakil eser ortaya konmuş³ ve çok sayıda makale yazılmış⁴

* Makalenin yazımı sırasında yardımlarından ötürü asistanım Dr. Bilgin Aydın'a ve Talip Mert Bey'e teşekkür ederim.

** Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

1 Osmanlı döneminde sahhâf yerine verrâk kelimesinin kullanılmasına pek rastlanılmamaktadır. Sadece Köprülü vakfiyesinde bu kelimenin çoğulu olan "verrâkûn" geçmektedir: "talebe-i ilim ve verrâkûn varup hizâne-i mezkûrede mutalaa ve istinsâh idüp". Özer Soysal, *Türk Kütüphaneciliği*, c. II, Ankara 1998, s. 205.

2 Muhammad Faris Jamil, *Islamic Wiraqah 'Stationary' During the Early Middle Ages*, Basılmamış Doktora Tezi, Michigan Üniversitesi 1985.

3 El yazmalarıyla ilgili eserlerde verrâklara geniş yer ayrılmıştır. Bu konuda müstakil bazı eserler de kaleme alınmıştır: Lütfullah Kârî, *el-Verrake ve'l-Verrâkûn fi't-Tarihi'l-İslâmî*, Riyad 1982; Ali b. İbrahim en-Nemle, *el-Verrâke ve Eşheri A'lâmî'l-Verrâkîn*, Riyad 1995; Muhammed el-Menûnî, *Tarihü'l-Verrâketü'l-Mağribiyye*, yay. haz. Abdülvâhid b. Dâvud, Dârü'l-beydâ 1991; Hayrullah Sâ'îd, *Verrâkû Bağdad fi'l-Asri'l-Abbâsî*, Riyad 2000; Abdülvehhâb b. İbrahim Ebu Süleyman, *el-Ülemâü ve'l-Üdebâü'l-Verrâkûn fi'l-Hicaz fi'l-Karni'r-Râbi' aşeri'l-Hicrî*, Tâif 2002.

4 Habib Zeyyât, "el-verrâke ve'l-Verrâkûn fi'l-İslâm", *el-Meşrik*, c. 41 (Beirut 1947), s. 305-350; Tâhâ el-Hâcrî, "el-Varak ve'l-Virâke fi'l-Hadâreti'l-İslâmiyye", *Mecelletü'l-Mecma'i'l-İlmi'l-İrakî*, c. 12 (Bağdad 1965), s. 116-138 ve c. 13 (Bağdad 1966), s. 63-

olmasına karşılık Osmanlı dönemi sahhaflığını ve sahhaflarını konu alan hiç bir ciddi çalışma yoktur. Bunun sebebi, araştırmacıların bu konuya ilgisiz kalmasında değil de sahhaflarla ilgili belge ve kaynakların nedretinde ve bunların da ortaya çıkarılmamış olmasında aranmalıdır. Bugüne kadar bu konuda yazılanlar herhangi bir belge ve kaynağın değerlendirmesinden oluşmayan birkaç genelleme cümlesiyle, son dönem sahhaflar çarşısı ile ilgili bazı ayrıntılar ve birkaç sahhafla ilgili hatıralardan ibarettir ve çoğu da birbirinin tekrarıdır. Bu makalenin sahhaflık mesleğinin Osmanlı döneminde tarihi gelişimini sistemli bir şekilde ortaya koyma gibi bir iddiası yoktur. Yapmaya çalıştığım sahhaflarla ilgili belge ve kaynaklara dayandırdığım bazı bilgileri bir araya getirmek ve böylece bu konuda daha sonra yapılacak çalışmalara bir zemin hazırlamaktır.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinin kültür tarihi bir yana siyasî tarihini bile kesin çizgilerle oluşturmak mümkün olamamaktadır. Orhan Gazi döneminden itibaren fethedilen bazı bölgelerde eğitim kurumlarının teşkiline yönelik bazı faaliyetler olmuşsa da bu konuda kaynaklarda önemli sayılacak bir bilgi yer almamıştır. Bunun başlıca sebebi Selçuk-Bizans hudut boylarındaki gazi topluluklarından meydana gelen bu beylik için en önemli meselenin "gaza" oluşudur.

Ancak I. Murad devrinde (1362-1389) Edirne'nin de fethiyle Osmanlı hakimiyetinin kendini Rumeli'de de hissettirmeye başlaması, Anadolu'da da bazı beyliklere âit yerlerin ele geçirilmesi ve diğer bazı beyliklerle de dostane münasebetlere girişilmesi sonucu bu beyliklerden Osmanlı ülkesine Orhan Gazi zamanında başlayan ulemâ akını hızlandığı gibi oluşmaya başlayan ülemâ sınıfı da

88; Yahya Mahmud Sâ'âtî, "Melâmihü min Tarihi Ticâreti'l-Kütübi fi'l-İslâm", *el-'Usûr*, c. I, no. 1 (London 1986), s. 71-78; Rabhî Mustafa 'Aliyyân, "Hareketü'l-Verrâkîn fi'l-Hadâreti'l-Arahîyyeti'l-İslâmiyye", *Mecelletü Mecma'i'l-Luğati'l-Arabîyyeti'l-Ürdünî*, c. 15, no. 41 (Amman 1991), s. 131-159; Âbid Süleyman el-Menûhî, "Ahlâkiyyâtü Mihneti'l-Verrâke fi'l-Hadâreti'l-İslâmiyye", *Mecelletü Câmi'ati'l-Melik Su'ûd, el-âdâb* (Riyad 2003), s. 417-478; Abdülaziz b. Râşid es-Süneydî, "el-Verrâkûn ve Eserühüm fi'l-Hayati'l-İlmiyyeti fi Mekke Hilâle 'Asri'l-Memlûkî", *Âlemü'l-Kütüb*, c. 2, no. 1-2 (Riyad 2003), s. 3-56.

o dönemin ilim merkezleri olan Şam, Mısır, Horasan gibi bölgelere giderek bir ilim alış-verişini başlattılar. Yıldırım Bâyezîd döneminde de (1389-1402) Kütahya, Manisa ve Kastamonu gibi kültür merkezlerinin Osmanlı Devleti'ne katılımıyla bu tür faaliyetler daha da bir yoğunluk kazandı.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde bazı şehirlerde kurulan medreselerin öğrencileri derslerde okudukları kitapları büyük bir ihtimalle istinsah ederek temin etmekteydiler. Medreselerin kuruluşuyla birlikte kitap ticaretinin de başladığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir. İslâmî bir kültür mirasına sahip olmayan İznik, İzmit ve Bursa gibi şehirlerde bir alış-veriş ortamı oluşturacak sayıda kitabın mevcudiyeti pek mümkün değildir. Ancak eğitim kurumlarının çoğalması ve diğer beyliklerle ve İslâm dünyasının önemli kültür merkezleriyle olan münasebetlerin geliştirilmesi sonucu Osmanlı devletine başlıyan ülemâ sınıfının göçü, beraberinde kitap akımını da başlatmış olmalıdır. Bir süre sonra bu şehirlerde medreselerin yoğunlaştığı bölgelerde kitap ticaretiyle uğraşan esnafın oluşması pek tabiidir. Ancak medrese öğrencileri için kitap temininde istinsah yolu daha yaygın olduğu için muhtemelen ilk ortaya çıkan sahhaflar kitap satımından ziyade kağıt, mürekkep, kalem gibi kitap yazımında kullanılan malzemeyi temin etmekteydiler. Taşköprü-zâde Yıldırım Bâyezîd dönemi ülemâsından Molla Fenârî'den bahsederken medrese talebelerinin onun hocalığı dönemine kadar Cuma ve Salı günü tatil yaptıklarını, Molla Fenârî'nin bu tatil günlerine Pazartesi'yi de ilâve ettiğini belirtir. Buna sebep olarak da medrese talebelerinin o devirde büyük bir şöhret kazanan Sa'deddin Teftazanî'nin eserlerini okumak istemelerine rağmen bu eserleri satın almak için nüshalarını bulamadıklarını ve okuyacakları kitapları istinsah yoluyla elde etmeye de vakitlerinin yetmemesini gösterir⁵. Aslında daha sonraki dönemlere ait kitap fiyat listelerine bakılacak olursa herhangi bir eserin satış için hazırlanmış bir nüshasının fiyatının bir medrese öğrencisinin temin edemeyeceği kadar yüksek olduğu görülür. Sahhaflarda bulunan bu tür birçok eser genellikle zengin hayır sahiplerince alınarak kütüphaneler te'sisi yoluna gidilmekteydi.

Osmanlı devletinin ilk başşehri olan Bursa'daki sahhaflarla ilgili en erken kayıtlar XVI. asra âittir. Her ne kadar Floransalı seyyah Bernardo Michelozzi 1498 yılında Bursa'yı ziyaret ettiğinde 9 adet Grekçe el yazması satın aldığını

5 Taşköprülü-zâde, *Eş-Şekâ'ikü'n-Nu'maniyye fî Ülemâ'i'd-Devleti'l-'Osmaniyye*, neşreden Ahmed Subhi Furat, İstanbul 1985, s. 27-28.

söylemekteyse de⁶ bu tür yazmaları şehrin sahhaflarından satın almış olması uzak bir ihtimaldir. Şehrin uğradığı istila ve tahripler ilk dönemleri hakkındaki kaynaklara erişmemizi mümkün kılmamaktadır. Bursa Şer'î Sicillerindeki¹⁰ Safer 920 tarihli bir tereke kaydında Ala'addin bin Mehmed adlı bir sahaftan söz edildiğine göre⁷ XVI. asrın başlarında şehirde bir sahaf esnafı oluşmaya başlamış olmalıdır.

XVI. asırda yaşamış Şeyh Üftâde'nin menakıbında iki yerde sahhaflardan bahsedilir⁸. Rivayet şeklinde anlatılan olayların her ikisinde de "Sahaflarda Mürekkebcî Muslihiddin", "Şeyh Mustafa Efendi hazretlerinin sahaflar içinde dükkânları var imiş" şeklinde ifadeler bulunduğu göre o dönemde Bursa'da bir sahaflar çarşısı mevcuttu. Bu çarşının nerede olduğu belirtilmezse de muhakkak ki kültürel ve ticârî faaliyetin yoğunlaştığı tek yer olan Ulu Cami civarında olmalıdır⁹. Bursa Şer'î Sicillerindeki 1116/1704 tarihli bir kayıta

6 Heath W. Lowry, *Seyyahların Gözüyle Bursa*, çeviren Serdar Alper, İstanbul 2004, s. 24.

7 Bursa ŞS. A. 22, s. 123.

8 *Menâkıb-ı Hazret-i Üftâde*, yayına hazırlayan: Abdurrahman Yünel, Metin Okuma: Muhammed Safi, Bursa 1996: "Râvi rivâyet eder. Mezkûr Zâkirbaşı Ahmed Dede'nin kendisinden işittim, buyurdular ki, Sahaflarda Mürekkebcî Muslihiddin dedikleri kimesneden işittim, eyitti ki, "Kitaplarımı dükkânımda fare kesip çok zararlar etmiş idi. Tuzak kurdum, bir fare tutulmuş, hazzedip bir kedi aradım ki bu fareyi tuzaktan salıverdiğimde tutup hakkından gelsin. Karnın doyursun." diye bu halde iken Üftâde Efendi hazretleri dükkânım önüne çıkagelip buyurdular ki, "Muslihiddin bu fâreyi tutup neylersin?" Ben dahi dedim ki, "Çok kitaplarım sakat etti. Kediye tuttursam gerektir." Buyurdular ki, "Senin kitâbların bu fare mi yedi? Bilir misin?" dedi. "Bilmezem." dedim. Buyurdular ki, "Bu derdmendi âzâd eyle. Cefa eyleme." dedi. "N'ola sultanım." dedim, salıverdım. Kaçıp gitti. Bir yıl miktarı dahi artık dükkânımda bir nesne talamadı. Ba'dehû bir gün bu hikâyeti birkaç kimesne içinde söyledim ve bu sırrı fâş eyledim. Hemen ol gece yine kitaplarımı ve kâğıdlarımı dükkânda fareler kesti. İmdi, bu sözden hisse budur ki, bir kimesne ehlullâhın hâlinden bir nesneye muttali olsa fâş etmemek gerektir. İmdi, her sırrı saklamayan fâideden mahrûm olurmuş", s. 85-86.

"Menâkıb:

Râviler rivâyet ederler ki, Üftâde Efendi hazretlerinin büyük oğulları Şeyh Mustafa Beyefendi hazretleri nevéra'llâhü merkadehû, bir gün bir kaç İslambullu dostları gelip ol kimesneler kaplıcaya gitmek murâd etmişler. Mezkûr Şeyh Muhammed Beyefendi hazretlerini bile götürelim diye teklif eylediklerinde onlar buyurmuşlar ki, "N'ola pederimizden istîzân edelim de gidelim." Şeyh Mustafa Efendi hazretlerinin sahaflar içinde dükkânları var imiş ve sanatları sahaflık imiş. Pederleri Üftâde Efendi hazretleri dükkânlarına çıkagelip ba'dehû onlardan izin talep ederler", s. 98-99.

9 Bursa'da ticaretle ilgili yapılar şehrin bu bölgesinde konuşlanmıştı. Bkz: Özlem Köprülü Bağbancı, "Ahilik ve Bursa Çarşısı", *Bursa Halk Kültürü: Uludağ Üniversitesi II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (20-22 Ekim 2005) Bildiri Kitabı*, c. I, Bursa 2005, s. 40-41. Raif Kaplanoğlu, sahaflar çarşısının "Ulu Cami altında,

Ahmed oğlu Mehmed'in kitaplarının ölümünden sonra Ulu Câmî avlusunda satıldığı bildirilmektedir¹⁰. Bir sicil kaydından anlaşıldığına göre Zilhicce 950/ Şubat 1544 yılında meydana gelen Çarşı yangınında Orhan Gazi vakfına ait olup yanmış bulunan Bezzâzistân-ı atik'deki (Emir Hanı) dükkanlardan yirmi üçü mücellidlere dördü de sahhaflara âitti¹¹. Yirmi üç bab mücellid dükkanına karşılık dört bab sahhaf dükkanı olması kitap temininde istinsahın önemli bir yeri olduğunun işareti olsa gerekir. Tabii ki yirmi üç mücellid dükkanının icrâ-yı sanat edebilmesi için yine bir miktar kağıt, mürekkep, ve kalem satan dükkanlar mevcuttu¹².

XVI. Asır tezkire yazarlarından Aşık Çelebi, şâir Şevki-i sâni'den bahsederken "Bursa'da sahhaf dükkanı açmış. Sedd-i ramak için kut-ı lâ-yemûtle ve ba'zı hurde cihetle kanaat idüp sâ'ir sevdâdan geçmiş idi" demektedir¹³. Öyle gözüküyor ki Bursa'da sahhaflık o dönemde çok para kazandıran bir iş değildi veya şâir Şevki'nin işleri iyi gitmemekteydi.

Bursa Şer'î Sicillerindeki 967/1560 tarihli bir muhallefat kaydında da Mustafa b. Hüseyin'in sahhaf dükkanındaki eşyanın bir listesi verilmektedir¹⁴. Dükkanında bir miktar kitap ve kağıt, kalemtıraş gibi yazı aletlerinin yanında gülsuyu, saat, fener, gözlük, kible-nümâ gibi eşyanın bulunması sahhaf

bugünkü gelinlikçiler çarşısının bulunduğu yerde" olduğunu söylemektedir. Bkz: *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa (1876-1926)*, İstanbul 2006, s. 92.

10 Osman Çetin-Mefâil Hızlı-Asım Yediöldiz, "Osmanlı Kadı Sicillerinin Tıp Tarihi Araştırmalarındaki Önemi", *Osmanlılarda Sağlık*, yayına hazırlayanlar: Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, İstanbul 2006, s. 325.

11 Bursa ŞS. A. 42, s. 153.

12 Muhtemelen bu durum diğer şehirlerde de son dönemlere kadar devam etmiştir. Evliya Çelebi Kahire'nin esnafından bahsederken bu şehirde yirmi sahhaf, elli kağıtçı, kırksekiz mücellid dükkanı bulunduğunu nakleder. T.S.K. Bağdad 306, v. 175a. Evliya Çelebi'ye göre İstanbul'daki Kapalıçarşı'da da ikiyüz kağıtçı, yüz mücellide karşılık altmış sahhaf dükkanı vardır. c. I, s. 291. Osmanlı imparatorluğunun birçok şehrinde sahhaf esnafından söz edilmezken kağıtçı ve mücellid esnafını görmek mümkündür. Meselâ XVIII. asra ait Trabzon kadı sicillerinde sahhafa rastlanılmazken mücellid mevcuttur. Bkz: Necmettin Aygün, "18. Yüzyılda Trabzon'un Ticarî Yapıları", *Trabzon Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, c. I, Trabzon 2002, s. 254-255.

13 Filiz Kılıç, *Meşâ'irü's-Şu'arâ, İnceleme, Tenkitli Metin*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2000, s. 817.

14 Bursa ŞS. A. 77/88, s. 21b-22a.

Mustafa'nın hayatını kazanmak için başka şeyler de satmağa çalıştığını gösteriyor¹⁵.

Bursa sahhaflarıyla ilgili diğer bilgiler geç dönemlere aittir. Bursa Şer'i Sicillerine dayanan bir araştırmada bu şehirde XIX. asrın başlarında 43 sah haf ve mücellid olduğu tesbit edilmiştir¹⁶. Yine bu şehre âit ihtisap kayıtlarında 1830 yılında Bursa'da 38 sah hafın¹⁷ bulunduğu görülmektedir.

Bursa'dan sonra Osmanlı devletinin bir süre payitahtlığını yapan Edirne'de H. Murad döneminde ilim hayatında büyük bir inkişaf görüldü. Bu şehirde de medreselerin yaygınlaşmasıyla medrese öğrencilerinin kitap ihtiyacını karşılayacak bir esnaf gurubunun ortaya çıkmış olması gerekir. Ancak bu konuda kaynaklarda fazla bir bilgi yoktur. Sadece XV-XVI. asırlarda Edirnenin iktisadî hayatıyla ilgili bir çalışmada bu şehirde, tesbit edilen esnaf arasında kalemtraşçı ve mücellidin bulunduğu, sah hafın ise olmadığı görülmektedir¹⁸. 907/1501 tarihli Edirne ihtisabıyla ilgili kanunnâmede de kalemtraşçıların uyması gereken esaslardan bahsedilirse de sah haf larla ilgili olarak herhangi bir nizâmdan söz edilmemektedir¹⁹. Muhtemelen Bursa gibi Edirne'de de ilk dönemlerde kitap üretiminde kullanılan malzemenin ticareti daha yaygın bulunmaktaydı. XVII. Asrın sonlarına doğru Edirne'yi birkaç kere ziyaret eden A. Galland'ın Ali Paşa Çarşısı ve Bedestenden bahsederken²⁰ sah haf lardan bahsetmemesi, bize bu sırada Edirne'de dikkati çekecek derecede bir kitap ticaretinin olmadığını gösterir.

15 İstanbul dışındaki sah haf lar genellikle kitap yanında yazı malzemesi ve gülsuyu, gülyağı, terazi, dirhem gibi şeyler de satmaktaydılar. 1301 gibi geç bir tarihte Trabzon'da tesbit edilen bir sah haf ın muhallefatında kitap ve her cins kağıd, çeşitli ebrular, mürekkep, hokka, kalem, kalemtraş ve zamk yanında bıçak, cam dolabı, sakal tarağı, makara ve kuru karanfil bulunmaktaydı. Bkz: Trabzon ŞS. 221, s. 82-86.

16 Ahmet Aksın, "19. Yüzyılın Başlarında Bursa Şehir Esnafı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, no. 132, İstanbul 2001, s. 6.

17 Salih Aynural, "Bursa İhtisap Rüşümü", *Türk Dünyası Araştırmaları*, no. 129, İstanbul 2000, s. 8.

18 Bahattin Keleş, "XV ve XVI. Yüzyılda Edirne'nin İktisadî ve Ticarî Hayatı", *I. Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (23-25 Ekim 2003 Edirne)*, Edirne, t. y. 4024403.

19 Ömer L. Barkan, "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar III", *Tarih Vesikaları*, c. II, no. 9, İstanbul 1942, s. 176

20 Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar (1672-1673)*, şerhlerle yayınlayan Charles Scheffer, çeviren Nahid Sırrı Örik, Ankara 1973, c. II, s. 54.

Zira İstanbul Bedestenininden yüz civarında kitap satın alan A. Galland gibi bir kitap meraklısının bu konuda sükûtu ihtimal dışıdır.

İstanbul'un fethinden sonra önemli eğitim kurumlarının te'sisiyle birlikte bu şehirde kitap ticaretinin başladığını görmekteyiz. Bursa örneğinde olduğu gibi, İstanbul'da da kitap ve kitap üretiminde kullanılan malzemenin ticaretini yapan sahhaf, kağıtçı, mürekkepçi ve mücellid dükkanları medreselerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerde bulunmaktaydı. Divanyolu'ndan Edirnekapı'ya kadar uzanan çizginin üstünde ve yakınında çok sayıda eğitim kurumu mevcuttu²¹. XVI. Asırda sahhaf dükkanları da bu çizginin önemli iki noktasında; Kapalıçarşı'nın bulunduğu Beyazıt'ta ve Fatih'de yoğunlaşmıştı.

Fatih Sultan Mehmed te'sis ettiği vakıflara gelir kaynağı oluşturmak ve ticarî hayatı geliştirmek gayesiyle Mahmud Paşa ile Beyazıt arasında, kaynaklarda bezzazistan ve bedesten şeklinde anılan bir çarşı kompleksi inşâ ettirdi²². Bedestenin içinde sandık ve zâviye denilen dükkânlar bulunmaktaydı. Dört kapısı yönünde ise çeşitli esnaf mensuplarının faaliyet gösterdikleri dükkanlardan oluşan çarşılar vardı. Bedestenin içindeki sandık ve zâviyelerden birkaçı sahhaflara tahsis edilmişti.

Bugün Kapalıçarşı diye adlandırdığımız bu kompleksde mevcut sahhaf esnafıyla ilgili en eski kayıtlar Muharrem 926/Aralık 1519 tarihine âittir. Ayasofya Evkafı'nın gelirlerini tesbit maksadıyla düzenlenmiş bir defterde "Bezzâzistanda 140 sandık ve yirmi zâviye mevcut olduğu ve bir zâviyenin sahhaf Hüsam'ın, iki sandıktan birinin sahhaf Edîbî, diğerinin de sahhaf Ala'addin'in tasarrufunda bulunduğu belirtilir²³. Bu kayda göre tahririn yapıldığı tarihte bedestenin içinde sadece üç sahaf dükkanı vardır. Bedestenin dışındaki dükkanlardan ise sahhaflara tahsis edilmiş hiçbir dükkan mevcut değildir. Bundan dolayı Kapalıçarşı'nın ilk dönemlerinde dâima tekrarlandığı gibi bu çarşıda bir sahhaflar çarşısı olduğunu söylemek mübalağalı olur. Sahhafların altın-gümüş ve kıymetli taşlar satan bölgeye yerleştirilmiş olmaları da dikkat çekici bir husustur²⁴. Diğer taraftan Bedesten dışındaki dükkanların bir kısmının

21 Maurice Cerasi, *The Istanbul Divanyolu* (Würzburg 2004), s. 80-82.

22 Halil İnalçık, "The Hub of the City: The Bedestan of Istanbul", *The International Journal of Turkish Studies*, c. I, Madison, Wisc., 1980, s. 4-5.

23 Atatürk Kitaplığı O. 64, s. 3b-4a.

24 XVI. Asrın sonlarında Bezzâzistan'ı ziyaret etmiş olan İngiliz seyyahı Nicolas de Nicolay binanın bir tasvirini yaptıktan sonra burada çok değerli altın gümüş,

mücellidlere tahsis edildiğini ve bunu bildiren bölümün başlığının da "cild zanaatkârları" adını taşıdığını görüyoruz. Mücellidlere ayrılan bölümden anladığımıza göre bu tarihte çarşıda "bab" olarak adlandırılan 44 mücellid dükkanı olup bunun yedisi boştur²⁵. Sahhafların da mücellidler gibi müstakil bir çarşıya sahip olmaları herhalde daha sonraki tarihlerde gerçekleşmiş olmalıdır.

XVI. asrın ilk yarısına ait diğer bazı kayıtlarda da sahhafların buldukları yerin bezzâzistan olarak belirtildiğini görüyoruz²⁶; XVI. Asır tezkire yazarlarından Latîfi, şâir Likâyî'nin Bezzâzistan sahhaflarından olduğunu söyler²⁷. Yine aynı asır tezkire yazarlarından Âşık Çelebi de şâir Âfitâbî'nin âşık olduğu civândan bahsederken " İstanbul bezzâzistânında kitap sahhâfı idi" der²⁸. Sinan Paşa'nın kardeşi Ahmed Paşa, Molla Lütî'yi (öl. 900/1494) padişaha şikayet için yazdığı mektubunda Sinan Paşa'nın kitaplarından bahsederken "[Molla Lütî] ben gâ'ib iken bir cum'a gün haylisin satmış. Kadı-yı asker efendi meclisinde bi'l-müşâfehe muhâsama idüp, kadı-yı asker dahi emr eyledi ki cemî'-i kitapları bezzâzistânda fakir ma'rifetiyle emânet ola, ğavğamız, nizâmuz bir tarafa olunca diyü" demektedir²⁹.

Sahhafların bulunduğu diğer bir bölge de Fatih Camii avlusu ve civarıydı. Fatih medreselerinde tedrisat başladıktan sonra özellikle de câmi avlusunda kitap ticareti başlamış olmalıdır. Ancak buradaki ticârî faaliyetin erken safhalarına dâir elimizde herhangi bir belge yoktur. Fatih civarındaki Karaman Pazarı'nda şâir Zeynî'nin bir sahhaf dükkanı açıp zengin olduğunu tezkireci Âşık Çelebi nakletmektedir³⁰. XVIII. asrın başlarında Şehid Ali Paşa'nın kitapları müsadere edildiğinde bir kısmı satılmıştı. III. Ahmed'in bu konudaki hatt-ı hümayununda bu satışla ilgili olarak şu ifadeler bulunmaktadır:"ve deger bahalarıyla furuht

mücevherat ve çeşitli kürkler satıldığını belirtir: Nicholas Nicholay, *The Nauigations, Peregrinations and Voyages, made into Turkey*, London 1585, s. 62.

25 Atatürk Kitaplığı no. O. 64, s. 20a-21a. Bu sayımın yapıldığı tarihten sekiz sene sonra yapılan bir sayımda ise 44 dükkandan sekizinin boş olduğu tesbit edilmiştir. Bkz: Türk-İslâm Eserleri Müzesi no. 2204.

26 1013/1604 tarihli bir muhalefat kaydında "pazaristân-ı atîk" şekli mevcuttur. Şimdilik elimizdeki tek örnek olduğu için yaygın bir kullanışa sahip olduğunu söyleyemeyiz. Bkz: ŞS. Kısmet-i Askeriyye 1, s. 114.

27 Latîfi, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, hazırlayan Rıdvan Canım, Ankara 2000, s. 490.

28 Filiz Kılıç, a.g.e. s. 148.

29 TSA. E. 8101

30 Filiz Kılıç, a.g.e. s. 294.

eylemek üzere bir günde furuht olunacak kadar kitabı ihrac ve furuht ve ahşam oldukça bezzâzistanda mı olur, câmide mi olur sanduğı cümleñüz mühürleyüp zinhar tebdîl ve tağyîrden be-ğayet ihtiraz eylesesiz".³¹ Sahhafların faaliyetini düzenleyen 25 Safer 1191/Mart 1777 tarihli bir fermanla da kitap satışının yapılacağı yerlerin Bezzazistan yakınındaki sahhaflar çarşısı ve Fatih Sultan Mehmed Han Camii civarı olduğu belirtilmiştir³². Ancak A. Galland başta olmak üzere diğer ecnebilerin Fatih Camii civarında cereyan eden kitap ticaretinden söz etmemeleri, burada daha ziyade medrese öğrencilerinin ihtiyaç duydukları ders kitaplarının satıldığını gösterir. Fatih Camii avlusundaki ve civarındaki kitap ticareti 20. asra kadar süregelmiştir. 1908 Tarihinde İstanbul'da bulunan İngiliz gazeteci H. G. Dwight, Feyzullah Efendi kütüphanesi hâfız-ı kütübünden bahsederken kütüphaneyi açma yerine vaktinin çoğunu Fatih Camii avlusundaki kitapçı dükkanında geçirdiğini söyler³³. Son dönemlerde Ramazanlarda Beyazıt Camisiyle birlikte Fatih Camii avlusunda da sahhaflar sergi açmaktaydılar³⁴.

XVI. asrın sonlarına doğru İstanbul'daki kitap ticareti önemli gelişmeler göstermiş olmalıdır ki 1589-1591 yılları arasında İstanbul'da elçilik göreviyle bulunan Ebu'l-Hasan Ali bin et-Temgrufî hatıralarında "İstanbul'da büyük sayıda kitap bulunduğunu, kütüphanelerin ve çarşının kitaplarla dolup-taştığını ve dünyanın her yerinden İstanbul'a kitap geldiğini" söylemektedir. Kâtip Çelebi de otobiyografisinde bu hususa "yirmi seneden berü sahhâflar akıdup getirdüğü cümle kütüb" diyerek işaret etmektedir³⁵. Gerçekten de Rönesans döneminde Arapçaya ve İslâm dünyasına duyulmaya başlanılan ve zamanla daha da artan

31 Ahmed Refik, *Âlimler ve San'atkârlar*, İstanbul 1924, s. 332.

32 BOA. Cevdet-Maarif 5641.

33 *Constantinople Old and New*, London 1915, s. 71.

34 "O sahhaflar vaktiyle müreffeh idiler. Ramazanlarda Bâyezid ve Fatih câmilerinde sergiler açarlar, türlü kitaplar yayarlar idi. Buraya sadrazamlar, vezirler, ilim meraklıları gelir alış-veriş ederlerdi. Benim bildiğim Ahmed Vefik Paşalar, Saîd Paşalar, Rıza Paşalar hep bu sergilerin müdâvimi idi. Sahhaflar böyle sergi ile de kalmazlardı. Ellerinde birer çıkın kitap ile her gecelerini bir kitap muhibbinin yalısında, konağında geçirirler idi". Necip Âsım, "Kitapçılık", *İkdam*, c. 53, no. 8937. 2 Cemaziülahir 1340/31 Kânun-ı sâni 1328, s. 3.

35 Fikret Sarıcaoğlu, "Kâtip Çelebi'nin Otobiyografileri", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, no. 37, İstanbul 2001-2002, s. 315: "esâmi-i kütüb bu zamana gelince görülüp mutalaa olunan tevârih ve tabakat kitaplarından mahallerine nakilden gayri bi-şahsihi elden geçüp kitaphanelerin nice bin cild kitabı ve yirmi seneden berü sahhâflar akıdup getirdüğü cümle kütüb yerlerine yazılup".

ilgi sonucu çok sayıda batılının kitap temini için İstanbul'a gelmeleri ve bazı sefaret mensuplarının ülkelerine dönüşlerinde beraberlerinde önemli sayıda kitap götürmeleri de bunu göstermektedir³⁶. Kanuni Sultan Süleyman döneminde elçilik göreviyle İstanbul'a gelen Busbeq Viyana'ya götürdüğü kitaplarla ilgili olarak şu bilgiyi verir:

"Büyük bir kısmını efendime arz edeceğim çokca eski para getirdim. Bunun dışında gemi dolusu değilse de bir vagon dolusu grekçe yazmalar ve 240 civarında kitabı deniz yoluyla Venediğe gönderdim. Oradan da kralımın kütüphanesine konulmak üzere Viyana'ya taşınacaklar"³⁷.

Bu dönemde İstanbul'da kurulan sultan ve vezir kütüphanelerinin bile birkaç yüz kitap ihtiva ettikleri göz önüne alınacak olunursa Busbeq'in götürdüğü kitapların sayısının önemi daha iyi ortaya çıkar. 1534-1537 ve 1549-1550 tarihleri arasında İstanbul'da bulunan Fransız şarkiyatçısı Guillaume Postel'in de ülkesine önemli sayıda yazma eserle döndüğü bilinmektedir³⁸.

XVII. asrın başlarından itibaren birçok batılı sefaret mensubunun İstanbul sahhaflarında kitap temini için dolaştığını görmekteyiz. Venedikli Pietro della Valle, Mario Schipano'ya yazdığı 1615 tarihli mektubunda kitap satınalma faaliyetiyle ilgili olarak şöyle demektedir:

"Arapça kitaplar arıyorum. *Mirkat*'ı aldım.(Dictionary of Belle Lettres). Merah, İzzi, Maksudu da aldım. Tek cild içinde . Diğer gramer kitaplarını da aldım. Ekselansları *Kamus* adlı kitabı İtalya'ya getirirsem bir hazine getirmiş olacağımı söyleyerek mübalağa

36 Bu konunun detaylı bir tetkiki için bkz: G. J. Toomer, *Eastern Wisdom and Learning: The Study of Arabic in Seventeenth-Century England*, Oxford 1996 . Ayrıca bkz: Robert Jones, "Piracy, War, and Acquisition of Arabic Manuscript in Renaissance Europe", *Manuscripts of The Middle East*, c. 2, Leiden 1987, s. 96-110; Sonja Brentjes, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Batı Avrupalı Gezginler ve Bilimsel Çalışmalar", çeviren Meltem Begüm Saatçi, *Türkler*, c. XI, editörler Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002, s. 251-259.

37 A. G. Busbequius, *Travels into Turkey*, London 1744, s. 290. Busbeq, Discorides'in bitki ve hayvan resimleriyle dolu kitabını pahalı olduğu için alamadığını, bu kitabın 100 duka olan fiyatının kendisini aştığını söylemektedir. Aynı yer.

38 G. J. Toomer, *Eastern Wisdom and Learning: The Study of Arabic in Seventeenth-Century England*, Oxford 1996, s. 26-27.

ediyorlar. Bana söylenenlere göre bütün İstanbul'da bu eserin pek az kopyesi varmış. Ülemeden beş kişi bu kitabı arıyorlar. Bu yüzden ümidimi kaybetmedim. Sonunda bir nüsha buldum. Çok güzel bir nüsha ki böyle nüshalar nadirdir. Bir cilt halinde. Bu nüsha sadrazam Nasuh Paşa'ya aitmiş. İrandan getirtmiştir. Orada yazı çok güzeldir. Nasuh Paşa öldürüldüğünde muhallefatı satıldığında bu kitap bezzazistana geldi ve ben 25 altın gibi iyi bir fiyata aldım. Şimdi evimde duruyor."³⁹

Leiden Üniversitesi Kütüphanesindeki şark eserleri koleksiyonunun nüvesini oluşturan Golius (1596-1667) ve Warner'in (1619-1665) İstanbul ve Halep'teki sahhaflarla yaptıkları alış-verişlerle ilgili enteresan belgeler mevcuttur⁴⁰. Leiden Üniversitesinde Doğu dilleri ve matematik profesörü olan Jacobus Golius öğrencisi Levinus Warner'le İstanbul'a ve Halep'e yaptıkları seyahatlarda çok sayıda yazma eser satın almışlardır. Her iki şahıs bu husustaki faaliyetlerinde çok ileri gitmiş olmalıdır ki⁴¹ İzmir'de bulunan Hollanda

³⁹ Pietro della Valle, *Viaggi*, Venedik 1667, s. 190-191. Batılılar normal yollardan kitap temininin yanında kendileri için değerli olan bazı kitapları rüşvet vererek Saray'daki koleksiyonlardan bile elde etmeye çalışıyorlardı:

"M. Girardin, who was ambassador from France at the Porte, in the year 1685. It appears from the enquiries that were then made, that the Greek MSS. and books in the library amounted to about 200. A renegado Italian, in the service of selictar, the chief officier of the Seraglio, brought away* from it many of the works at successive times; and fifteen of these volumes, written partly on vellum, partly on paper, were selected by Besnier, the Jesuit, and purchased by him for the ambassador. The remainder of the Greek works were sold at Pera; *ils ont été vendus sur le pied de 100 livres chacun; ainsi il n'en reste plus de cette language dans le Serail*".

* We learn from a letter of Greaves written in 1638 that this plundering continued for sometime: "I have procured, among other works, Ptolemy's Almagest, the fairest book that I have seen; stolen by a spahy, as I am informed, out of King's library in the seraglio". Quoted in *Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey*, edited from Manuscript Journals, by Robert Walpole, London 1817, p. xvii.

⁴⁰ Golius yazdığı bir mektupta Halep ve İstanbul'dan satın aldığı kitapların hayatını dopdolu hale getirdiğini söylemektedir. Bkz: Jan Schmidt, "An Ostrich Egg for Golius. The Heyman Papers Preserved in the Leiden and Manchester University Libraries and Early Modern Contacts Between the Netherlands and the Middle East" *The Joys of Philology, Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)*, İstanbul 2002, s. 33.

⁴¹ Warner İstanbul ve Halep'ten satın aldığı kitaplarla bin ciltlik bir koleksiyon oluşturmuştu. Bkz: Jan Schmidt, "An Ostrich...", s. 41.

tüccarlarından Michiel de Mortier Levant Trade direktörüne yazdığı bir mektupta, diplomatik misyonda görevli "Warnerus'un Arapça, Türkçe ve Farsça kitaplar için şimdiye kadar binlerce [lira ?] sarfettiğini, bütün enerjisini sadece kendisine ve Golius'a faydalı olacak bu işe hasrettiğini ve bu yüzden de hem ticaretin hem de kendinin büyük sıkıntı çektiğini" bildirmektedir⁴².

Halep ve İstanbul sahhaflarıyla iyi münasebetler kuran Golius ve Warner, Hoca Sa'deddin, Gazanfer Ağa, Kâtip Çelebi, Nev'î-zâde 'Atâyî ve Hasan Bey-zâde gibi önemli kişilerin muhallefatlarından çıkan eserleri satın almışlardır⁴³. Muhammed el-Urdî Halep'ten Warner'a gönderdiği bir mektupta Katip Çelebi'nin terekesinden altı kitabı otuzbeş kuruş⁴⁴ ve üçyüz Osmanî'ye satın aldığını belirtmekte ve istedikleri diğer iki kitabı ise dellâllara tenbih ettiğini bildirmektedir⁴⁴. Golius İstanbul'da ve Halep'te Derviş Ahmed ve Nicalaus Petri adlı şahıslar vasıtasıyla kitap satın aldığı gibi bazı eserleri de istinsah ettirmiştir⁴⁵. Golius ve Warner'in çabalarıyla Avrupa'daki mevcut en zengin Şark eserlerini ihtiva eden Leiden koleksiyonu daha sonraki yıllarda Heyman, Shultens gibi orientalistlerin katkılarıyla daha da zenginleşmiştir.

İstanbul sahhaflarıyla iyi ilişkiler kuran ve çok sayıda eser satın alan orientalistlerden biri de A. Galland'dır. A. Galland'ın 1672-1673 yıllarını kapsıyan günlüğünde satın aldığı ve gördüğü kitaplarla ilgili bilgiler yanında sahhaflara dâir bilgilerimizi zenginleştirecek bazı notlar da bulunmaktadır. Galland'ın 14 Eylül Çarşamba, 1672 tarihli kayıtlarında sahhafların bulunduğu bedesten ile ilgili şu not vardır:

Buradan Ekselans, murabba biçiminde, kubbeli ve oldukça ufak bir bina olan Bedesten'e geldi, burada hemen münhasıran altın çubuk tüccarlarıyla kitapçılar vardır⁴⁶.

42 Jan Schmidt, "Between Author and Library Shelf: The Intriguing History of Some Middle Eastern Manuscripts Acquired by Public Collections in the Netherlands Prior to 1800", *The Republic of Letters and The Levant*, yayına hazırlayanlar: Alastair Hamilton, Maurits H. Van Den Boogert, Bart Westerweel, Leiden 2005, s. 30.

43 Jan Schmidt, a.g.m. s. 32.

44 Jan Schmidt, *Catalogue of Turkish Manuscripts*, c. I, Leiden 2000, s. 440.

45 Jan Schmidt, "Between Author ...", s. 33; Jan Schmidt, "An Ostrich...", s. 31-32, 49.

46 Antoine Galland, *İstanbul'a Âit Günlük Hâtıralar (1672-1673)*, c. 1, şerhlerle yayınlayan Charles Scheffer, çeviren Nahid Sırrı Örik, Ankara 1949, s. 186. Scheffer, Bedesten'i anlatmak için başka bir Fransız seyyahından şu bilgileri nakletmiştir (A.g.e. c. 1, s. 31): "Burası kuyumcuların, cevahircilerin, sırmalı çuha ve daha başka pek

Galland'ın bu kaydından anladığımızı göre XVII. asrın sonlarında da sahhafların bir bölümü halen Bedesten'in içerisinde bulunmaktadırlar⁴⁷. İngiliz şarkiyatçı Greaves arkadaşı Pococke'e yazdığı 14 Haziran 1639 tarihli mektubunda yazma eser satın almak için Bazar'a ve dükkanlara gitmesini öğütlediğine göre o tarihte sahhafların bir kısmı da Bedesten dışına taşmış bulunuyordu⁴⁸. Aksi takdirde Evliya Çelebi'nin bu dönem için bahsettiği 60 sahhâf dükkanını ve 300 aded sahhâfı bu küçük binaya sığdırmak oldukça zor olacaktır.

Galland 14 Aralık Çarşamba 1672 tarihli günlüğünde de Bedesten'de bazı halk hikayelerini dört-beş akçe karşılığı okunmak üzere ödünç veren sahhafların bulunduğunu söyler⁴⁹. Galland günlüğünde satın aldığı veya gördüğü yüzün üzerinde eserden bahsetmektedir⁵⁰. Bunların birkaçını satın almak için Bedesten'e gitmiş, çoğu ise kendisine sahhaflar tarafından getirilmiştir.

XVII. asır boyunca Greaves, Pococke (1604-1691), Ravius, Colbert ve Erpenius gibi daha birçok batılı şarkiyatçının da ülkelerindeki kütüphaneler için önemli sayıda yazma eser topladıkları ve bunları Levant Company gibi ticarî kuruluşlar vasıtasıyla ülkelerine gönderdikleri bilinmektedir. Ravius 1641 Kasımında Londra'ya üç yüzün üzerinde yazma eserle dönmüştü.⁵¹

Avrupalıların bu tür faaliyetleri rahatsız edici boyutlara ulaşmış olmalıdır ki ünlü bir kitap koleksiyoncusu olan Sadrazam Şehid Ali Paşa XVIII. yüzyılın

kıymetli eşya satanların mallarını teşhir ettikleri yerdir. Bu yer, etrafları duvarla örtülü, altı ayak genişliğinde iki büyük halden mürekkeptir ve bunların birbirine mütenazır dört kapısı olup bütün yolların birleştiği noktada büyük bir kubbe vardır. Bu hallerin her tarafı kubbelidir ve büyük kubbe yirmi sütuna dayanmaktadır. Duvarlarla sütun içlerinde, altı ayak genişlikleri ve dört ayak enleri bulunan, dolaba müşabih birçok küçük dükkan bulunup bunların önlerinde satılık eşyayı teşhire mahsus küçük masalar mevcuttur". *Sieur de S. Maurice, La Cour Ottoman ou l'interpréte de la Porte, Paris Estienne Loyson 1672.*

47 1151/1738 tarihli bir belgede "Ayasofya-i Kebir vakfından Bezzâzistan-ı Atik'deki "ayda on iki akçe üç pul icâreli bir bâb sahhaf dükkanı"ndan bahsedildiğine göre Ayasofya vakfına âit dükkanlardan sahhaflara tahsis edilen birkaç dükkan varlığını daha sonraki tarihlerde sürdürüyor olmalıdır. Bkz: ŞS. Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği 130, s. 56.

48 G. J. Toomer, a.g.e. s. 141.

49 Antoine Galland, a.g.e. c. 1, s. 210.

50 Zeki Arıkan, "Antoine Galland ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Kitapçılık", *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme (Üçüncü Uluslararası Tarih Kongresi, İstanbul 2000)*, İstanbul 2000, s. 177.

51 G. J. Toomer, a.g.e. s. 140-145

başlarında yabancılara kitap satışını yasaklayan bir hüküm çıkartmıştır. Bu hükümde sahaflar için "tama'-ı hamları sebebiyle bî-nihâye kütüb-i mu'tebereyi etrâf u eknâfa, belki memâlik-i Osmaniyeden hâric ba'zı âhâr memleketlere gönderüp"⁵² ifadesi geçtiğine göre sahafların Avrupalılarla olan münasebetleri dikkat çekici bir hale gelmiş olmalıdır.

Tabii ki bu hükmün çıkarılmasıyla Batıya olan kitap akışı durmadığı gibi sonraki asırlarda, daha da artarak devam etmiştir. Zira yabancılara kitap satışı genellikle el altından yapılmakta ve bu konuda yapılan bazı yazışmalardan ve yayınlanan hatıralardan öğrendiğimize göre kendilerine kitap alımı konusunda yabancılarla teması olan bir kısım türklerle bazı yabancı misyon mensupları ve bu misyonlarda çalışan azınlıklar yardımcı olmaktadır⁵³. L'abbé François Sevin, 1728-1729 yıllarında Fransız kralı için Ömer Efendi isminde bir kişinin yardımıyla 65 Farsça yazma satın almıştı⁵⁴. Leipzig'de yayınlanan *Neue Zeitungen* gazetesinin 12 Haziran 1730 tarihli nüshasında da başrahip Sevin'in İstanbul'dan Grekçe, Arapça ve Türkçe iki sandık dolusu nadir el yazması eserle döndüğü ve bunların Kraliyet Kütüphanesine konulacağı haber verilmektedir⁵⁵.

İstanbul'daki sahhaflığın Bezzâzistan'dan civarındaki dükkanlara ne zaman yayıldığını kesin olarak tesbit etmek mümkün olamamakla birlikte⁵⁶ Hezarfen Hüseyin Efendi'nin "ve şehrin vasatında sekizer kubbeli iki bezzezistan bina olunmuştur ... Bu bezzezistanın etrafında umumen İstanbul'da olan erbâb-ı hirefin dekâkini bundan sonra zikrolunur... Dekâkin-i erbâb-ı hiref bunlardır ki hurûf-ı teheccî üzere tertib olunup bu mahalde tahrir olundu: ... *Harfû's-Sad*: Sandalcılar, Sorguçular, Sandukçular, Sırmakeşler, Sahhaflar..."⁵⁷ şeklindeki kaydından hareketle XVII. asrın sonlarında sahhafların önemli bölümünün artık Evliya Çelebi'nin sahhâflar kaptusu diye adlandırdığı Bezzazistan'ın kapılarından birine karşı gelen dükkanlara yerleşmiş olduğu söylenebilir. Evliya Çelebi

52 *Tarih-i Râşid*, c. IV, İstanbul 1282, s. 238.

53 G. J. Toomer, a.g.e. s. 135-136, 141.

54 Francis Richard, "Lecteurs ottomans de manuscrits persans au XVIIIe siècle", *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, no. 87-88, Aix-en-Provence 1999, s. 80.

55 *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen*, Leipzig, 12 Juni 1730.

56 XVIII. asrın ortalarına doğru belgelerde "Bezzâzistân-ı Atfık kurbunda sahhâf..." şeklinde kayıtlar görülmeye başlanılmaktadır. Meselâ bkz: ŞS. Kısmet-i Askeriyye 98, s. 75a.

57 Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, hazırlayan Sevim İlgürel, Ankara 1998, s. 52-53.

(1611-1681) bu çarşıdaki sahhâf dükkanı sayısını 60, sahhâflıkla işğal edenlerin mikdarını da 300 nefer olarak vermektedir⁵⁸. Sahhafların alış-verişlerinde uyması gereken esasları belirten iki belgeden anlaşıldığına göre XVIII. asrın sonlarında sahhâfların büyük kısmı bazı belgelerde "sûk-ı sultânî" diye belirtilen⁵⁹ Bedesten'e bitişik çarşıda yer almakta⁶⁰ ve bu bölgeye "sahhaflar sûku"⁶¹, yani sahhâflar çarşısı denilmekteydi. Bedesteni anlatan bir destanda bu kapılardan ve burada yer alan esnaftan şu şekilde bahsedilmektedir:

Bedestende dört oldu bab

Satılır birinde kitap

Bir kapıda takyeciler

Dükkanları dolur bab

Bir kapıda fincancılar

Etrafında kolancılar

Kuyumcular bir kapıda

Dolaşmada meyancılar⁶²

Sahhafların ticârî faaliyetlerini ne şekilde yürüteceklerine dâir en eski kayıt Fatih Sultan Mehmed dönemine gitmektedir. Kanunî Sultan Süleyman döneminde uygulandığı başındaki bir nottan anlaşılan Fatih kanunnâmesinde mücellidler ve sahhâflarla ilgili şu kayıt vardır: "ve dahi mücellidlerün işi gâyet eyü ola ve sahhâflar satduğı kitabı onun on birden ziyâdeye satmayalar"⁶³. Aynı kanunun, Kanuni Sultan Süleyman döneminde hazırlanan kanunnâmenin I. Ahmed döneminde istinsah edilmiş nüshasına şöyle yansıdığını görüyoruz: "ve mücellidlerün dahi işi gözlene; cild için alacak akçeden harçların ve emeklerin

58 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: 1. Kitap*, hazırlayan Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1998, c. I, s. 225 ve 291.

59 BOA. DBŞM. MHF. 12752. XIX. asra âit bazı belgelerde "Çârşû-yı Kebîr" tanımlaması da geçmektedir. Meselâ bkz: ŞS. Anadolu Sadareti 38, s. 34.

60 BOA. Cevdet-Belediye 7269

61 BOA. Cevdet-Maarif 5641; ŞS. Kısmet-i Askeriyye 914, s. 49a.

62 Muhtar Yahya Dağlı, *İstanbul Mahalle Bekçilerinin Destan ve Mani Katarları*, İstanbul 1948, s. 15.

63 Yunus Koç, "La Fixation par Ecrit des Lois Ottomanes et le Role des Codes de Lois, Etude Accompagnée de l'Édition du Manuscrit de Munich (XVe-XVI siècles), Basılmamış doktora tezi, Université de Paris I, 1997, s. 235.

gözleyüp bir mikdar nafaka kendüler için konulduktan sonra ziyâde tecavüz etmeyeler. Ve sahhâflar gözlene; satdıkları kitapda onun on birden tecâvüz etmeyeler; ederler ise haklarından geline"⁶⁴. Görüldüğü gibi her iki kanun-namede de sahhâfların kâr oranları yüzde on olarak tesbit edilmiştir. Ancak kitap alış-verişinde bunun uygulanabilmesinin ne derecede mümkün olduğu şüphelidir.

XVIII. Asrın sonlarında İstanbul sahhâflarının faaliyetlerinin bir düzen altına alınması doğrultusunda devletçe bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Evâhir-i Cemaziülevvel 1178/Ekim 1764 tarihinde İstanbul kadısına yazılan bir hükümde Bezzazistan kurbundaki isimleri verilen bazı sahhâfların şeyhleri öldüğünden "nizâm-ı kadîm üzre" işlerini düzenleyen kimse bulunmadığını ve bu yüzden içlerinden bazılarının şüpheli kimselerden kefilsiz kitap aldıklarını ve bu kitapların sahipleri ortaya çıktığında ihtilaf olduğunu, sahhâflar olmadıkları halde bazı kimselerin de kendilerine ayak sahhâfı diyerek talebe-i ulumun ve diğer şahısların kitaplarını değerinden düşük fiyata satın aldıkları gibi parasını ödemedi de kaçtıklarını bildirip yeni bir sahhâflar şeyhinin tayinini istedikleri ve talepleri doğrultusunda İmam Abdullah Efendi'nin sahhâflar şeyhi tayin edildiği belirtilmektedir⁶⁵. Bu hükümde "hilâf-ı fermân meçhul ve mazanna kimselerden kitap iştirâ" denildiğine göre daha önceki tarihlerde bu tür kitap alış-verişlerini düzenleyen bir fermân olmalıdır.

Sahhâfların düzenledikleri müzayedelerin usulüne göre yapılması için de tedbirler alındığı bu konuda yapılan bazı yazışmalardan anlaşılmaktadır. Rumeli Kazaskeri Seyyid İbrahim efendi'nin bu konudaki bir i'lâmından anlaşıldığına göre koltukçu esnafı ve bazı sahhâflar kâide-i kadîmeye riayet etmeyerek müzayedede edilmesi gereken kitapları bazı evlerde, koltukçu dükkanlarında ve beytü'l-malci odasında gizlice müzayedede etmekte ve kitapları değerini bulmadan birbirlerine satmaktadırlar. Bu ise yetimlerin, varislerin ve diğerlerinin zararına olmaktadır. Bu suistimalin önlenmesi için de i'lâmında şu düzenlemelerin yapılmasının uygun olacağı arz edilmektedir: muhallefatdan çıkıp da satılması gereken kitaplar "İstanbul'da Bezzâzistan kurbundaki sahhâflar sükunda" sahhâflar tellalı olan on iki kişiden biri vasıtasıyla satışa sunulmalıdır. Eğer çok sayıda kitap varsa ve kısa sürede satışı gerçekleştirilemezse Fatih Câmii hâricinde

⁶⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 4. kitap, İstanbul 1992, s. 326,

⁶⁵ BOA. Cevdet-Belediye 7269. (EK I)

hâzır olan müşterilere ve sahhaflara, sahhaflar şeyhi ve tellallardan bazıları vasıtasıyla müzayedede yoluyla satılmalıdır. Müzayedelerde sahhâflar şeyhi ve tellallardan biri mutlaka bulunmalıdır. Seyyid İbrahim Efendi'nin bu i'lâmının başındaki 25 Safer 1191 tarihli kayıt bu tedbirlerin uygun görüldüğünü ve bu konuda bir hüküm çıkarıldığını göstermektedir⁶⁶. III. Selim'in cülusu dolayısıyla da bu hükmün yenilendiğini ve ahkâm defterine kaydedildiğini görmekteyiz⁶⁷.

Sahhaflar bu tedbirlere riâyet etmemiş olmaları ki bu konuda İstanbul kadısına çok sert ifadeler içeren bir emir gönderilmiştir⁶⁸. 9 Safer 1212 tarihli bu belgede daha önce İstanbul kadısının sahhaflar şeyhini huzuruna çağırarak alınan tedbirleri bildirmesinin ve onun da bunları sahhaflara anlatıp bu tedbirlere uymayanların malının zaptedileceğinin ve kendilerinin de "katle bedel Magosa kalesine kale-bend olunacağını" kulaklarına sokmasının, kendisinin de bu konuda ihmal gösterirse "kazaya uğrayacağını" belirtildiği bir fermân sâdır olduğu belirtildikten sonra sahhâfların hâlen bu tür suistimallere tevessül ettiklerinin haber alındığı bildirilmekte ve bundan sonra bu tür uygulamalara cesaret edeceklerin yukarıda belirtilen cezalara muhakkak çarptırılacakları ifâde edilmektedir. Bu fermandaki bazı ifadelerden sahhâflar arasında bu tür kötü uygulamaların uzun bir zamandan beri süre geldiği ve men'i için de çok sayıda ferman çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Bu fermanla İstanbul kadısından ayrıca "Kur'ân-ı azîm ve ehâdis-i nebevî ve tefâsir ve sâir kütüb-i fikh-ı şerîfin" basılması ve basılmışının da alış-satışı yasak olduğundan muhallefat ve metrukâtdan çıkan bu çeşit kitapları her kim alır-satarsa kazaya uğrayacağını sahhâflar şeyhine tenbih eylemesi istenmektedir.

İstanbul kadılığınca Gurre-i Şaban 1215 tarihinde yapılan bir kayıta da "sahhâflar nizâmı" başlığı altında yine bu konuya değinilmekte ve sahhâfların alınan tedbirlere riâyet edeceklerine dâir taahhütte buldukları ve birbirlerine kefil oldukları belirtilmektedir⁶⁹.

İstanbul'daki sahhâfların büyük bir kısmı⁷⁰ Kapalıçarşı'da bazı yangınlara maruz kaldırsa da⁷¹ 1894 depremine kadar burada faaliyetlerine devam

66 BOA. Cevdet-Maarif 5641. (EK II)

67 BOA. MAD. 10221, s. 2. (EK III)

68 ŞS. İstanbul Kadılığı 76, s. 10-11. (EK IV)

69 ŞS. İstanbul Kadılığı 201, s. 77b. (EK V)

70 Depremden önce de hakkâklar çarşısına geçen sahhâf esnafının bulunduğu görülmektedir. 1301/1883 tarihli bir muhallefât kaydında Ahmed Efendi adlı şahıstan

ettiler⁷². Deprem sonrası çarşıdaki sahhaflara "Beyazıt Camii'nin türbe cihetinde kâin açıklıkta birer dolap⁷³ koyarak ahz u i'tâ eylemelerine müsâade" edilmiş ve sahhâflar geçici olarak buraya yerleşmişlerdir⁷⁴. Ancak bir süre sonra Hakkâklar çarşısı olarak adlandırılan bu bölgedeki fes ticareti yapan esnafın Kapalıçarşıya geçmeleri üzerine sahhâflar burada sürekli olarak yerleşmiş oldular. Sahhaflardan bir kısmı da Kapalıçarşı'nın tamirinden sonra eski yerlerine döndüler. Nitekim Zabtiye Nezâreti'nden yazılan 21 Kânun-ı evvel 1315/Şubat 1900 tarihli bir yazıda Rusya'nın sabık dahiliye nâzırının "Çarsû-yı Kebîr"deki sahhâf dükkanlarını ziyaret ettiği belirtilmektedir⁷⁵. Bu da sahhâfların bir bölümünün depremden sonra yenilenen Kapalı Çarşı'daki dükkanlarına geri döndüklerini ve faaliyetlerini burada sürdürmeye devam ettirdiklerini göstermektedir.

"Sultan Bâyezid-i Veli Câmî-i şerîfi kurbunda hakkâklar çarşusunda sahhâf esnâfından" şeklinde söz edilmektedir. Bkz: ŞS. Üsküdar 719, s. 92. 1309/1892 tarihli bir sicil kaydında da bir sahhâfın dükkanından bahsedilirken "hakkâklar çarşusunda, dükkanında" denilmektedir. Bkz: ŞS. Kısım-i Askeriyye 1934, s. 67.

- 71 Mehmed Hasib *Rûznâmesi*'nde bu yangınlardan biriyle ilgili olarak şu kayıt mevcuttur: "Kitapçıların türbe kapusu tarafından zuhûr iden ihrakın tarihidir. Fi 29 Receb 1185". Bkz: Süleyman Göksu, *Mehmed Hasib Rûznâmesi (H. 1182-1195/M. 1768-1781)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi 1993, s. 19.
- 72 Belgelerde bu dönemdeki sahaflar çarşısından "Çârşu-yı Kebirde, Sahaflar Çarşusu" şeklinde bahsedilmektedir: ŞS. Kassam-ı Askeriye 1897, s. 12 ve 60. Zaptiye Nezaretince 23 Teşrinsânî 1305/ Kasım 1889 tarihinde hazırlanan bir tezkirede de İstanbul limanında demirli bir İsveç gemisinin kumandanının günlük faaliyetleri rapor edilirken " Bu gün Çarşu-yı Kebîr'e giderek ve kalpakçılar ve kuyumcular ve sahhâflar çarşusuyla Bedestan derunundan geçerek Nuruosmaniye kapusundan çıkup gittikleri" denilmektedir: BOA. Y. PRK. ZB. 5/17. F. Hitzel, herhangi bir kaynak zikretmeden sahafların çarşuyu yangın tehlikesi ve güvenlik endişesiyle terk ettiklerini söyler. Bkz: Frédéric Hitzel, "Manuscrits, livres et culture livresque à Istanbul", *Revue des Mondes musulmanes et de la Méditerranée*, no. 87-88, Aix-en-Provence 1999, s. 21.
- 73 "Bedestendeki dükkân yerine kullanılabilir bir tabirdir. Bu dükkanlar etrafı ve üstü açık bir peyke veya sekiden ibaret olup arka taraflarında eşya koymaya mahsus dolaplar bulunduğu bunlara dükkan yerine dolap denilmiştir". Pakalın I, s. 471.
- 74 Şehremâneti'nin bu konudaki 18 Temmuz 1310 tarihli talebinin (BOA. İ. Hususi 188/1) uygun bulunduğu 19 Temmuz 1310 tarihli yazıyla (BOA. İ. Hususi 188/2) bildirilmiştir. Necip Asım "Kitapçılık" adlı yazısında bu konuya şöyle temas eder: "Hatta İstanbul'daki zelzele münasebetiyle Çarşı kapalı kaldığı müddetçe sahhâflar işsiz kalmadılar. Şimdi lokantalar, kahvehanelerle işgal olunan Sultan Bâyezid Türbesinin önündeki sefâhathâne yerini barakalarla sahhâf çarşısı yaptılar idi". *İkdam*, c. 53, no. 8937. 2 Cemaziülahir 1340/31 Kânun-ı sâni 1328, s. 3.
- 75 BOA. Y. PRK. ZB. 23/114.

XVIII. Asrın ikinci yarısına kadar sahhâf tabiri sadece yazma eserlerin alım-satımını yapan esnaf için kullanılırken matbu eserlerin de yavaş yavaş kitap ticaretinde yer almasıyla matbu kitap satanlara da sahhaf denilmeye başlanılmıştır⁷⁶. Matbu kitap satan sahhaf lar Kapalıçarşı'daki sahhaf lar çarşısında bulunan bazı dükkanlarda icrâ-yı faaliyet ettikleri gibi Kapalıçarşı'dan civardaki hanlara ve Babıâli'ye doğru da yayılmaya başlamışlardır⁷⁷. XX. Asrın başlarında artık sahhaf ve kitapçılar şehrin diğer bazı bölgelerine de yayılmış olmaları ki devrin gazetelerinde "Beyoğlu, Galata ve Üsküdar cihetlerinde bulunan bilumum sahhaf ve kitapçıların sebt-i defter ettirilmelerine" dâir haberlerin çıktığını görmekteyiz⁷⁸. Galata ve Pera'daki (Beyoğlu) kitapçı dükkanlarının hemen hemen hepsi gayr-ı müslimler tarafından işletilmekteydi⁷⁹ ve bir kısmı da daha XIX. asırda kurulmuştu⁸⁰. Bu dönemde artık Sahhâf tabiri yanında kitapçı⁸¹ sözcüğünün de aralarında fark gözetilmeden birbirinin yerine kullanılmaya başlanıldığı görülmektedir⁸².

- 76 Mühendishane matbaasında basılan kitaplardan üçünün satışıyla ilgili 22 Ş 1211/25. 2. 1797 tarihli belgede "satılmak üzere sahhaf larla verilip, hâlâ zimmetlerinde" şeklindeki ifadeden anlaşıldığına göre XVIII. asrın sonlarında sahhaf lar da matbu kitaplar satılmaya başlamıştı. Bkz: Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi*, İstanbul 1995, s. 182.
- 77 İstanbul'daki Fransız elçisi Comte de Choiseul-Gouffier'in belirttiğine göre bu dönemde batı dillerinde eserler satan kitapçılar da Galata çevresinde bulunmaktaydılar. Bkz: *Voyage Pittoresque dans L'Empire Ottoman*, Paris 1842, s. 103-104.
- 78 Sabah Gazetesi, 9.3.1315, s. 2; 28.2.1315, s.3.
- 79 İstisnalardan biri Rıza Nasrullah Tebrizî'nin Eminönünde Adalar İskelesindeki dükkanıydı. Ünlü şarkiyatçı Taeschner Nasrullah Tebrizî'den birçok değerli yazma eser satın almıştı. Bkz: Jan Schmidt, *Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and other Collections in the Netherlands*, c. III, Leiden 2006, s. 26-27. Nasrullah Tebrizî yazma eserler konusunda uzmanlaşmıştı. Taeschner'e sattığı bazı yazma eserlerle ilgili olarak yaptığı değerlendirmeler için bkz. Schmidt, a.g.e. s. 363.
- 80 Johann Strauss, "Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th centuries) ?", *Arabic Middle Eastern Literatures*, c. 6, no. 1 (2003), s. 46-47.
- 81 Erken tarihlerde de sahhaf yerine kitapçı sözcüğünün nadir olsa da kullanıldığını görüyoruz. 1029/1620 tarihli bir örnek için bkz: Galab D. Galabov, *Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia*, München 1960, s. 336.
- 82 Sahhaf lar çarşısında zararlı kitap satan İranlı kitapçılara engel olunmasını isteyen bazı belgelerden anlaşıldığına göre (BOA. Y. PRK. BŞK. 66/95 ; BOA. İ. HUS. 96) çarşıda yazma kitap satan esnaf yanında basma kitap satan esnaf da yer almaktaydı. Bu dönemde belirttiğimiz gibi kitapçı ve sahhaf sözcükleri bir fark gözetmeden birbirlerinin yerine kullanılmaktaydı. Meselâ 1224/1809 yılında "Vezir Hanında mütemekkin iken vefat eden Boğos veled-i Ohannes" için kitapçı tabiri kullanılırken (ŞS. Kısmet-i Askeriyye 861, s. 64b), bu tarihlerde yayınlanan gazetelerde yer alan

Çarşıdaki sahhâflarla ilgili yabancı gezginlerin çeşitli dönemlerde yaptıkları bazı gözlemleri mevcutsa da genellikle bilgilerimize yeni bir şey katmazlar. İstanbul kütüphaneleri hakkında geniş bilgi veren Toderini eserinde sadece kitapçılar çarşısındaki iki sıra sahhaf dükkanlarından bahseder⁸³. Bu esnaf gurubunun XIX. asrın ortalarındaki durumunu yansıtan Charles White'ın naklettikleri ise bu konudaki bildiklerimize katkıda bulunacak mahiyettedir. C. White Bezzazistan'ın sahhaf kapısı diye adlandırılan kapısının karşısına gelen dükkanları işgal eden sahhafın sayısının 40 civarında olduğunu belirtir⁸⁴. White'ın gözlemleri sahhafın davranışları, karakterleri, müşteriye karşı davranışları, dükkanlarının düzeni, dükkanlarındaki ve çarşıdaki mevcut kitap sayısı konusunda da bilgiler içermektedir⁸⁵.

İstanbul'daki sahhâflar Cumhuriyetten sonra da faaliyetlerini eski hakkâklar çarşısında sürdürmüşlerdir. "1950 Ocak ayında çıkan bir yangında buradaki dükkanlardan onbeşi yanınca İstanbul Belediyesi diğer ahşap dükkanları da kaldırarak burada Türk uslubunda bir kitap çarşısı inşa ettirmiş ve onikisi çift katlı olmak üzere yaptırılan yirmi üç dükkana tekrar kitapçıları yerleştirmiştir"⁸⁶.

birçok ilanda basılı kitapların satış yeri olarak sahhaf adresleri verilmektedir. Basılı kitap ticareti yapmak için kurulmuş olan bir şirkete de Şirket-i Sahhafiye-i Osmaniye adı verilmişti (BOA. Y. MTV 64/19). Bu kuruluş için bkz: Fatmagül Demirel, "Osmanlı'da Bir Kitap Şirketi, Şirket-i Sahhafiye-i Osmaniye", *Müteferrika*, no. 25, İstanbul 2004, s. 89-97 ; Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'nın Bütün Sahafları Birleşiniz! "Şirket-i Sahhafiye-i Osmaniye", Osmanlı Döneminde Sahaflar ve Yayınladıkları Kitaplar", *Müteferrika*, no. 29, İstanbul 2006, s. 3-44. Sahhaf Nasrullah Tebrizî, Franz Taeschner'e yazdığı 20 Temmuz 1924 tarihli mektubunda kendisinden "Der-Saadet, Bâyezid'de Çadircılar caddesinde 155-157 numarada kitapçı Rıza Nasrullah şeklinde bahseder. Bkz: Jan Schmidt, "Franz Taeschner's Collection of Turkish Manuscripts in the Leiden University Library" *The Joys of Philology, Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)*, İstanbul 2002, s. 243. Trabzon Şer'i Sicillerindeki bir kayıta da bu şehirde sahhaflık yapan Hüseyin Efendi'den "kitapçı" diye bahsedilmektedir. Bkz: Trabzon ŞS. 1972, s. 16-17. Beni bu kayıttan haberdar eden değerli meslekdaşım Prof. Dr. Ali Akyıldız'a teşekkür ederim.

83 M. l'Abbé Toderini, *De La Litterature des Turcs*, c. II, traduit de l'Italien en François par M. l'Abbé de Cournand, Paris 1789, s. 56.

84 Charles White, *Three Years in Constantinople; or Domestic Manners of The Turks in 1844*, c. II, London 1846, s. 154.

85 C. White, a.g.e. s. 155-158.

86 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul 1953, s. 90; Aslan Kaynardağ, "Çeşitli Yönleriyle İstanbul Sahhâflar Çarşısı", *Tarihte Doğu-Batı*

İstanbul dışında Trabzon⁸⁷, Kastamonu⁸⁸, Konya⁸⁹, Diyarbakır⁹⁰ gibi Anadolunun eski kültür merkezlerinde de kitap ticareti ile uğraşan sahhafların varlığına dâir bazı kayıtlar varsa da bu şehirlerde önemli bir boyutta kitap alış-verişini ortaya koyacak belgeler mevcut değildir⁹¹. Osmanlı topraklarına XVI. asırda katılan İslâm dünyasının eski kültür merkezleri olan Halep, Şam, Kahire ve Kudüs gibi şehirler ise İstanbul'a benzer yoğunlukta kitap ticaretine sahne olmaktadır. Katib Çelebi, Halep'te ikameti esnâsında bu şehirdeki sahhâf dükkanlarını dolaşarak Keşfü'z-Zünûn adlı eserinin telifine başladığını söyler. Halep sahhaflarında yabancıların ilgisini çekecek değerli ve önemli kitaplar olmalıdır ki XVII-XVIII. yüzyıllarda Greaves, Pococke, Golius, Warner ve Robert Huntington gibi şarkiyatçılar burayı sık sık ziyaret ederek sahhaflardan kitap satın aldıkları gibi yerli halktan bazı kişilerle kurdukları temas neticesinde de ülkelerine düzenli bir kitap akışını temin etmişlerdir⁹².

Çatışması: Semavi Eyice'ye Saygı, hazırlayanlar: Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul 2005, s. 606.

87 M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002, s. 317; Trabzon ŞS. 1972, s. 16-17; Trabzon ŞS. 221, s. 82-86.

88 Kastamonu ŞS. 50, s. 180-181.

89 *Osmanlılarda Sağlık II: Arşiv Belgeleri*, editörler Coşkun Yılmaz ve Necdet Yılmaz, İstanbul 2006, s. 176

90 İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara 2005, s. 97; Mehmet Şimşek, *Amid'den Diyarbakır'e Eğitim Tarihi*, İstanbul 2006, s. 92.

91 Orlin Sabev'in Rusçuk Şer'î Sicillerinde tesbit ettiği bir muhallefat kaydı bu konuda bir istisna teşkil etmektedir. Rusçuk'taki bir handa kitap ticareti ile meşgul olan aslen Edirneli Yusuf Çelebi b. Abdullah 1742 yılında varis bırakmadan öldüğünde bütün malı Beytülmal tarafından zaptedilmiş ve Yusuf Çelebi'nin terekesinde bin ciltten fazla kitap olduğu tesbit edilmiştir. Bkz. Balkanlarda Osmanlı Kitapçılığı: 18. Yüzyılda Bir Sahhafın Kitapları, XV. Türk Tarih Kongresinde Okunan Tebliğ. (O. Sabev'e yararlanmam için tebliğinin bir kopyesini verdiği için teşekkür ederim). Buna karşılık XIX. asrın başlarında İstanbul'u ziyaret eden Carley Çarşı'da en az dört bin civarında kitap bulunduğunu nakletmektedir. Bkz: Memoirs s. 176.

92 P. M. Holt, "The Study of Arabic Historians in Seventeenth Century England: The Background and the Work of Edward Pococke", *BSOAS*, c. XIX/3, London 1957, s. 448-449. G. J. Toomer, a.g.e. s. 122-124. Halep vilayetinin iktisadî durumu hakkında yapılan bir araştırmada XIX. yüzyılda bu şehirde yapılan iki esnaf sayımında sahhaf sayısının 9 (1827) ve 5 (1829) olduğu görülmektedir. İki yıl içindeki bu düşüş Halep'teki kitap ticaretinin gerilemesinin bir göstergesi olabilir. Bkz: Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadî Vaziyeti*, Elazığ 2004, s. 103.

Kuzey Afrika'da Fas ve Merakeş de kitap alış-verişlerine sahne olan önemli birer kültür merkezidiler⁹³. Endülüs'teki ve Mısır'daki zengin kütüphanelerden bazılarının koleksiyonları çeşitli yollarla bu bölgedeki kitap çarşılarına ulaşmıştı⁹⁴. XVI-XVII. yüzyıllarda Fas'ta kitap ticareti oldukça gelişmişti. Bölgenin önemli şehirlerinde her hafta medreselerin bulunduğu bölgelerde kitap müzayedeleri yapılmaktaydı.⁹⁵ Tunuslu Muhammed b. Sa'id el-Endelüsî, Golius'a (1596-1667) yazdığı mektuplarda bu bölgedeki kitapçılar ve kitapçılar çarşısından ve satın aldığı bazı kitaplardan söz etmektedir.⁹⁶

Evliya Çelebi Şam'daki Câmi-i Ümeyye'nin sağ tarafındaki kible duvarındaki kapısının sahhâflar ve mücellidler çarşısına nâzır olduğunu nakletmektedir⁹⁷.

Kudüs'teki mücellidlerin ve sahhafların şeyhliği bulunduğu göre bu şehirde kitap ticaretini yürüten önemli sayıda bir esnaf gurubu mevcut olmalıdır⁹⁸.

Kahire orta çağ İslam dünyasının önemli kitap merkezlerinden biriydi. Kaynaklarda Memlûklular döneminde Kahire'de birçok kitap çarşısının varlığından söz edilmektedir⁹⁹. İşknâme müellifi Mehmed 800/1397-1398 yılında Anadolu Türkçesine aktardığı eserinin orijinal nüshasını Kahire'deki sahhâf-

93 C. C. Stewart, "A New Source on the Book Market in Morocco in 1830 and Islamic Scholarship in West Africa", *Hespéris Tamuda*, c. XI (Rabat 1970), s. 244.

94 Julian Ribera, "el-Mektebat ve Hevâtü'l-Kütüp fi İsbanya'l-İslamiyye", çeviren Cemal Muhammed Muhrız, *Mecelletü'l-Ma'hedi'l-Mahtutati'l-Arabiyye*, c.V/1, Kahire, 1959. s. 92-94. H. Halm, "Al-Azhar, Dâr al-İlm, al-Rasad. Forschungen- und Lehrenstalten der Fatimiden in Kairo", *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras*, neşre hazırlayanlar: U. Vermeulen ve D. De Smet, Leuven 1995, s. 104-105 ; Eymen Fu'âd Seyyid, "Hizânetü Kütübi'l-Fâtimiyyîn. Hel Bakiye-minhâ Şey'un ?", *Mecelletü Ma'hedi'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye*, c. 42/1, Kahire 1998, s. 12-13.

95 Ahmed-Chouqui Binebine, *Histoire des Bibliothèques au Maroc*, Rabat 1992, s. 62-63

96 Jan Schmidt, "An Ostrich Egg for Golius. The Heyman Papers Preserved in the Leiden and Manchester University Libraries and Early Modern Contacts Between the Netherlands and the Middle East" *The Joys of Philology, Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)*, İstanbul 2002, s. 28.

97 c. 9, s. 536.

98 Amnon Cohen, *Osmanlı Kudüsünde Loncalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 204.

99 Abdüllatif İbrahim, *el-Mektebetü'l-Memlukiyye*, Kahire 1962, s. 12-13.

lardan "dellâl" vasıtasıyla nasıl satın aldığını renkli bir şekilde hikaye eder¹⁰⁰. Aşık Paşa'nın oğlu Şeyh Ahmed Aşıkî'nin de 880/1475 yılında hacca giderken *Şeyh Ebu'l-Vefâ Menakıbı*'ni Mısır'da satın alıp İstanbul'a getirdiğini bu menakıbın Türkçe tercümesinin mukaddimesinde yer alan satırlardan öğrenmekteyiz¹⁰¹.

Tarihçi Âlî'nin, sahhâf piyasasının ünü nedeniyle bir görevle Kahire'ye dönmek istediğini biliyoruz¹⁰². Ticârî kuruluşların yoğunlaştığı merkezlerde değil de el-Ezher civarında yerleşen sahhâfların sayısı Evliya Çelebi'ye göre 20 civarındaydı. 1155/1742 tarihli bir sicil kaydı Cami-i Ezher yakınındaki Sukû'l-kütübdeki sahhaf sayısını 17 olarak vermektedir¹⁰³. Bazı kaynaklarda bu sayı biraz daha azdır¹⁰⁴. Cebertî'ye göre bu bölgede birçok âlim kitap istinsahı ve ticaretiyle meşguldü¹⁰⁵. Kahire sahaf esnafı bu şehrin üst sınıf meslek gurupları arasında mütalaa edilmekteydiler¹⁰⁶.

Kahire XIV-XVI. asırlarda osmanlı ülemâsı ve İslâm kültürüyle ilgilenen Avrupalı şarkiyatçılar için¹⁰⁷ önemli bir kitap temin yeri idi. Her ne kadar 1638 yılında Kahire'yi ziyaret eden İngiliz şarkiyatçı Greaves meslekdaşı Pococke' a gönderdiği bir mektupta şehrin çarşılarında kitap bulup satın almada pek başarılı

100 K. Yavuz, " XIII-XVI. Asır Dil Yadiğârlarının Anadolu Sahasında Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, no. 27, İstanbul 1983, s. 26-27.

101 " Aşık Paşa kuddise sırruhu'l-aziz'in oğlu Hazreti Ahmed Aşıkî... hazretleri Beytullahı tavaf itmeye giderken Mısır'dan iki mücellid kitabı, hazreti Ebu'l-Vefâ'nın menakıbın getirmişler...". Bkz: Dursun Gümüsoğlu, *Tâcü'l arifin Es-Seyyid Ebu'l-Vefâ Menakıbnâmesi*, İstanbul 2006, s. 21.

102 Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çeviren Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 189.

103 Nelly Hanna, *In Praise of Books, A Cultural History of Cairo's Middle Class, Sixteenth to the Eighteenth Century*, Syracuse 2003, s. 93.

104 André Raymond, *Artisans et Commerçants au Caire au XVIIIe siècle*, c. I, Damas 1973, s. 343.

105 André Raymond, a.g.e. c. II, s. 426.

106 Gabriel Baer, *Agyptian Guilds in Modern Times*, Jerusalem 1964, s. 40; Susan Jane Staffa, *Conquest and Fusion: The Social Evolution of Cairo . A. D. 642-1850*, Leiden 1977, s. 328.

107 G. Postel'in 1535 ve 1537 yıllarında İstanbul'a ve Kahire'ye giderek çok sayıda kitap satın aldığını biliyoruz. (P. M. Holt, "The Study of Arabic Historians in Seventeenth Century England: The Background and the Work of Edward Pococke", *BSOAS*, c. XIX/3, London 1957, s. 445.

olamadığını yazmaktaysa da ¹⁰⁸, Kahire zengin bir kitap pazarı olma hüviyetini bir süre daha korumuştur. 1673 yılında burayı ziyaret eden P. Vanslebe şehrin sahhaflarından önemli sayıda değerli Farsça yazmalar satın almıştı¹⁰⁹. Kudüs'te zengin bir kütüphane kuran Halidî âilesine mensup çeşitli kimselerin de XVIII. asrın başlarından itibaren Kahire sahaflarından çok sayıda kitap satın alıp memleketlerine gönderdiklerini biliyoruz¹¹⁰.

Muhallefat kayıtlarında imparatorluğun diğer şehirlerinde de kitap ticaretiyle uğraşan esnafın varlığına dâir nâdir de olsa bazı kayıtlara rastlanılmaktadır. Daha önce de işaret ettiğim gibi merkezden uzak bu gibi şehirlerdeki kitapçı esnafı genellikle medrese öğrencilerinin ihtiyaç duydukları ders kitaplarının satışıyla meşgul olmakta¹¹¹ ve istinsah için gerekli yazı malzemesini temine çalışmaktaydılar.

Sahhâflar, özellikle de İstanbul'dakiler sattıkları kitapları nereden temin etmekteydiler. Sahhaflara çeşitli yollardan kitap geldiğini görmekteyiz. Saray'ın bu konuda hiç de küçüksenmeyecek bir yeri vardı. Çeşitli kişilerin müsadere edilen malları satılıp devlet hazinesine gelir kaydediliyordu. Müsadere edilen mallar arasında mevcut kitaplar ise genellikle bir ayırıma tabi tutularak değerlileri veya gereklileri saray kütüphanesine gönderiliyor diğerleri ise Bezzâzistan'da ve Fatih Câmii avlusunda yapılan müzayedelerle satılıyordu. III. Ahmed'in, Şehid Ali Paşa'nın muhallefatıyla ilgili fermanında bu açık bir şekilde görülmektedir.

"Kitap defterinde işaret olduğu üzere ancak bu hazinede mim vaz' olunan... cild kitapların aynı bu tarafa, ve yine bu hazineden sâir gâyet

108 G. J. Toomer, a.g.e. s. 140-141.

109 Francis Richard, "Lecteurs ottomans de manuscrits persans au XVIIIe siècle", *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, no. 87-88, Aix-en-Provence 1999, s. 80.

110 Lawrence I Conrad, "The Khalidî Library", *Ottoman Jerusalem the Living City: 1517-1917*, yayına hazırlayanlar: Sylvia Auld ve Robert Hillenbrand, London 2000, s. 196. Halidî Kütüphanesinde mevcut bazı belgelerden anlaşıldığına göre bu âile mensuplarından bazıları Kahire'den satın aldıkları kitapların bir kısmını da İstanbul'da sattırıp karşılığında kütüphane için kitap almaktaydılar. A.g.m. s. 196.

111 Hammâmî-zâde İhsan Tanzimat'tan sonra Trabzon sahhaflarından bahsederken medrese kitaplarının satışının yaygın oluşunu şu şekilde izah etmektedir: "Bu derme çatma dükkânların hepsi de -bazen yazma- din kitapları, arapça kitaplar, medrese ve halk kitapları satarlardı. Medrese kitapları başlıca şu sebepten sürümlüydü: çünkü medreselerin sarf, nahiv ve mantık derslerinin her birinden ikişer sene imtihan verenler askerlikten kurtulurlardı." İhsan Hammamioğlu, *Trabzon'da İlk Kitapçı Kitabı Hamdi Efendi ve Yayınları*, İstanbul 1947, s. 5.

mümtâz ve bi-nazir olan kütübün defterin rikâb-ı hümâyûnuma irsâl ve defter olunanı bir hoşça hıfz ve maadasını sâir kitâp ile maan dikkat ve taharri olunarak deger bahalarıyla fûruht ve kıymetlerinden hâsıl olan semenlerin âsitane-i saadetde bâb-ı hümâyûnuma teslim ve vech-i meşruh üzere..."¹¹²

Bu tür müzayedelerle ilgili olarak gerek Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde gerekse de Topkapı Sarayı Arşivinde bazı belgeler mevcuttur¹¹³. Zengin koleksiyonların müzayedesini sırasında gün gün tutulmuş¹¹⁴ bu listelerde kitapların isimleri, satış fiyatları ve bu kitapları satın alan kişilerin isimleri bulunmaktadır¹¹⁵. Alıcılar arasında birçok sahhafın adını da görmek mümkündür¹¹⁶. Hediye yoluyla da bazı kitaplar Saray'dan çıkabilmekteydi¹¹⁷.

112 Ahmed Refik, *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930, s. 58.

113 Muhtemelen zaptedilmiş bazı muhallefatlardan çıkan kitapların satış listeleri için bkz. BOA. DBŞM. MHF. 12439; 12556, 12752, 13324, 13328, 13331.

114 Sabık Mora valisi Şâkir Paşa'nın 1234 Cemaziülevvelinde yapılan müzayedesini günlerce sürmüştür. Bu müzayedede her gün yapılan satışların listesi mevcut olduğu gibi (BOA. DBŞM. MHF. 13293/A), altında alıcıların isimleri yazılmış listesi de vardır. (BOA. DBŞM. MHF. 13293). Ayrıca müzayede sonucunda alıcıların kalan borçlarını belirten bir liste de tertip edilmiştir (BOA. DBŞM. ZMT. 13978). Bu müzayededen kitap satın alanlar arasında birçok devlet görevlisi ve Yusuf Âgâh Efendi, Keçeci-zâde İzzet Efendi gibi ünlü kişilerden başka bazı sahhafın da adları geçmektedir: Sahhaf Ispartalı Mustafa Efendi, Sahhaf İbrahim efendi, Sahhaf Hacı Emin Efendi, Sahhaf Yunus Efendi, Sahhaf Hacı Fâiz, Sahhaf İmam Ali Efendi, Sahhaf Hacı Hâfız, Sahhaf Yahya Efendi. Bkz: BOA. DBŞM. MHF. 13293.

115 1135/1722 yılının Muharrem ayında gerçekleştirilen ve birkaç gün süren bir müzayedenin listesi için bkz: TSA. D. 1021.

116 Velîyüddin Efendi-zâde Mehmed Emin Efendi'nin devletçe zaptolunup 28 Şevval-17 Zilkade 1220 tarihleri arasında satılan kitaplarının listesinden (BOA. DBŞM. MHF. 13317) anlaşıldığına göre Hatice Sultan bu müzayedede 19 kitap satın almıştır (s. 43). Alıcılar arasında Sahhaf Mustafa Efendi, Sahhaf Salih Efendi, Sahhaf Hasan Efendi, Sahhaf Seyyid İbrahim, Sahhaf İmam Hasan Efendi, Sahhaf Soğan Ağa İmamı, Sahhaflar Şeyhi-zâde, Sahhaf Said Ağa, Sahhaf Arab-zâdenin adı geçmektedir. Sahhaflar Şeyhi ile İsmi belirtilmeyen bir hâfız-ı kütüb de alıcılar arasında zikredilmiştir (s. 43-59). 1236 Şevvâlinin başında yapılan müzayedede ise (BOA. DBŞM. MHF. 13328) kitapların bir kısmının saray görevlileri tarafından satın alındığını ve diğer alıcılar arasında Sahhaf Musa, Sahhaf Seyyid Osman, Sahhaf Abdullah Efendi, Sahhaf Hacı Ahmed ve Sahhaf Hacı Küçük'ün adlarının geçtiğini görmekteyiz.

117 Evliya Çelebi, devrin padişahının kendisine Saray'dan verdiği kitapları şöyle hikâyet eder: "...hemân hünkar tûz hazinedarbaşını çağırın ve devât ve kalem getirün diyüp dest-i şerîfine kilik-i cevâhir- nisârın alup bir hatt-ı şerîf yazup Sen ki hazinedarbaşısın, Evliya'ya bir *Kâfiye* ve bir *Monlâ Câmî* ve bir *Tefsir-i Kâdı* ve bir *Misbâh* ve bir

1205/1791 tarihli bir belgeden anladığımızı göre saraydaki bazı kitaplar da satılabilmekteydi¹¹⁸.

Bir de Saray'dan gayr-ı meşru yollarla elde edilen kitapların satışı vardı. Her ne kadar fazla yaygın değilse de zaman zaman Saray'dan bazı önemli kitapların çalınarak yabancılara satıldığını görüyoruz. Mesela İngiliz şarkiyatçı Greaves bir mektubunda Batlamyus'un *Almagest* adlı eserinin çok güzel bir nüshasını satın aldığını ve bu nüshanın kendisine söylendiğine göre bir sipahi tarafından hükümdarın kütüphanesinden çalındığını belirtmektedir¹¹⁹. Sarayın önemli görevlilerinden silahtarın adamlarından bir İtalyan mühtedisinin de XVII. asrın sonlarında Saraydan çeşitli zamanlarda götürdüğü önemli sayıda Grekçe yazmanın onbeşi yer yer parşömen üzerine yazılmıştı. Bunların arasından Cizvit Besnier önemlilerini seçmiş ve Fransız elçisi M. Girardin için satın almıştı. Kalanı da Pera'da tanesi yüz liradan satılmıştı¹²⁰.

Dibâce ve bir Müslim ve Buhârî ve bir Mülteka'l-ebhur ve bir Kudûrî ve bir Gülistan u Bostan ve Risâbü's-sibyân (!) ve bir Lugat-ı Ahterî el-hâsil yigirmi kıta mülûk için tahrîr olunmuş kitâb-ı nefîseleri hazine kethüdası fi'l-hâl getirüp ve kendüler tilâvet itdükleri Yâkût-ı Müsta'simi hattıyla bir Kelâm-ı İzzet ve bir murassa' gümüş devât ve bir Hind sadefkârîsi 'ud levhalı pîş-tahta ihsân idüp..." Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, c. I, İstanbul 1996, s. 102-103.

118 "...kâtibü's-sırrî's-sultanî Bolevî İbrahim Efendi dahi "hatt-ı Arab ile mastur bir mikdar kebîrül'- hacm kitab kalmış, bunlar dahi Hazine-i hümâyun tarafına teslim ve fûruht olunsa dolaplar tahliye olunurdu diyü sevk eyleyüp bu re'y-i nâ-savâb ile bir mikdarı fûruht bulunduğu gibi daire-i hümâyunda ve taşrada yedinde memhûr-ı mühr-i sultanî emanet kitab olanlar bilâ-tehâşî "Hazine-i hümâyundan aldum" diyerek ihrac ve ibrâz eyleyüp...". İ. Baykal, "Hazîne-i Hümâyun ile Bağdad Köşkü ve Revan Odası Saray Kütüphaneleri Hakkında İki Hatt-ı Hümâyun", *Tarih Vesikaları*, c. II, no. 9, İstanbul 1942, s. 191-192.

119 G. J. Toomer, a.g.e. s. 137.

120 "M. Girardin, who was ambassador from France at the Porte, in the year 1685. It appears from the enquiries that were then made, that the Greek MSS. and books in the library amounted to about 200. A renegado Italian, in the service of selictar, the chief officier of the Seraglio, brought away* from it many of the works at successive times; and fifteen of these volumes, written partly on vellum, partly on paper, were selected by Besnier, the Jesuit, and purchased by him for the ambassador. The remainder of the Greek works were sold at Pera; *ils ont été vendus sur le pied de 100 livres chacun; ainsi il n'en reste plus de cette language dans le Serail*".

* We learn from a letter of Greaves written in 1638 that this plundering continued for sometime: "I have procured, among other works, Ptolemy's *Almagest*, the fairest book that I have seen; stolen by a spahy, as I am informed, out of King's library in the seraglio". Quoted in *Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey*, edited from Manuscript Journals, by Robert Walpole, London 1817, p. xvii.

Kitap temini için diğerk bir yol da muhalledatlardan çıkan kitapların müzayedesi¹²¹. Kitap meraklıları ve ülemâ sınıfından kimseler biriktirdikleri ve okudukları kitapları eğer sağlıklarında vakf etmemişlerse, bu kitaplar ölümlerinden sonra ya mirasçılar arasında paylaşılıyor ya da müzayede yoluyla¹²² satılarak elde edilen para bölüştürülüyordu. Yukarıda belirttiğimiz gibi, özellikle de XVIII. asrın sonlarına doğru bu tür uygulamalarla ilgili olarak bazı tedbirler alınmaya başlandığı ve giderek de bu tedbirlerin sertleştiği görülmektedir. XX. asır başlarına doğru zengin koleksiyonların müzayedelerinin belli bir düzen içinde yapıldığı, koleksiyonların kataloglarının hazırlandığı¹²³ ve müzayede zaman ve yerlerinin gazetelerle de duyurulduğunu görmekteyiz¹²⁴.

121 Muallim Naci sahhaflar çarşısındaki bir müzayededen kitap alışını şöyle hikaye eder: "Geçenlerde oradan geçiyordum. Birtakım kitaplar mezad ediliyordu. Durdum, işe yarayacak bir şey bulabilmek ümidiyle bunların esâmisini hâvi olan defteri süzmeğe başladım. Şu işaret gözüme ilişti: *Dîvân-ı Zahîr-i Faryâbî*, nefis yazma... Elde olduğunu sahhâftan haber aldığım bu kitabı, tellâlî çağırıp ziyaret ettim. Hakikaten nefis bir ta'lik yazması. Cildi, kağıdı da latîf. Oldukça müzehheb de. Suale hacet kalmadı. O aralık tellal "Zahîr-i Faryâbî Dîvânı, yüz kırk beş" diye nidâ etti. Müteakiben elinde bulunan perâkendeleri göstererek "bunlar da beraber" dedi. Zahîrim yok idi. Dîvânı edinmek üzere artırmağa başladım. Böyle şeylerin müşterisi çok olmadığından sekiz-on kuruş daha çıktıktan sonra üzerimde kaldı. Perâkendelerle beraber kitabı alıp eve geldim". Muallim Naci, *Muhammed Muzaffer Mecmuası*, İstanbul 1306, s. 4-5. İbnülemin Mahmud Kemal İnal da çarşıdaki müzayedelerden şöyle söz etmektedir: "Büyük Çarşı'da Bedesten dışında "Sahhaflar Çarşısı" namile yâdolunan -ve bugün halı satılan- dükkanlar baştan başa kitapçılara muhassas ve kitapla dolu idi. Bilhassa yazma kitablara o çarşıda satılırdı. Kitap meraklıları, salı günleri orada bulunur, müzayede ile satılan kitablardan -hiç olmazsa- üç dört tane alırlardı. Dellâlın "Alayıma on kuruş var" diye bağıra bağıra dükkândan dükkâna gezdirdiği perişan kitap ve evrak alayında öyle nadir ve mühim eserlere tesadüf edilirdi ki on kuruşa değil on liraya tedarüki mümkün olamazdı". *Son Asır Türk Şairleri*, c. I, İstanbul 1969, s. 824.

122 Bu tür müzayedeler genellikle Bedesten'de ve sahaflar çarşısında yapılırdı. Fatih Camii avlusunda da erken dönemlerde kitap müzayedeleri yapılmaktaydı. Ülemâ sınıfına mensup kimselerin kitapları ise Süleymaniye'deki Fetvahane'de mezat edilirdi. Devlet adamlarının kitaplarının da bazen Bâb-ı âli'de bazen de konaklarında mezat edildiğini görüyoruz. Turgut Kut'un tesbit ettiği bazı satış kataloglarında müzayede yerleriyle ilgili olarak da bilgiler mevcuttur. "Terekelerde Çıkan Kitapların Matbu Satış Defterleri", *Müteferrika*, no.2, İstanbul 1994, s. 3-24.

123 Bu katalogların en meşhuru Ahmed Vefik Paşa'nın zengin koleksiyonunun müzayedesini için hazırlanan katalogdur. Bkz: Orhan F. Köprülü, "Ahmed Vefik Paşa Kütüphanesinin Katalogu Hakkında", *Türk Kültürü*, c. IX, no. 100, Ankara 1971, s. 306-310. Satışa sunulan diğerk bazı koleksiyonların da katalogları mevcuttur. Bu kataloglardan 22 tanesi A. Turgut Kut tarafından yukarıda anılan makalede tanıtılmıştır. Bu listeye şu katalog da ilave edilebilir: "Tophane'de vefat iden kitapçı

İslâm dünyasının eski kültür merkezleri olan Bağdad, Şam, Halep, Kudüs ve Kahire gibi şehirlerden ve önemli bir kitap üretim merkezi olan İran'ın muhtelif şehirlerinden de zengin bir müşteri potansiyeline sahip İstanbul'daki sahaflar çarşısına önemli sayıda kitap akışı vardı¹²⁵. Özellikle de İran'dan sanat

Mehmed Efendi'nin kitaplarının fihristi olup işbu sâl-i hâl-i Şubatın onuncu Pazar gününden itibaren beher hafta Pazar ve Çarşenbe günleri Çarşu-yı Kebîr'de Sahaflar Çarşusunda Evkaf-ı Hümâyün Beytü'l-mal Kassamlığı marifetiyle bi'l-müzâyede furuht olunacağı i'lan olunur, İstanbul 1317".

124 Devrin gazetelerinde "Fuzelâ-yı benâmdan Râşid Efendi merhumun metrukâtından olan kütüb-i nefise-i muharrere bugün gurubî saat altıda sahaflarda müzâyede edileceği ilan olunur" (Tanin no. 1142, 24 Teşrin-i evvel 1327, s. 5), "Esbak Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin kütüb-i mütenevvi'ası Pazartesi ve Salı günleri Bedesten'de satılacaktır" (Tanin no. 1146, 28 Teşrin-i evvel 1327, s. 6), Edirne valisi müteveffâ Süleyman Paşa'nın zîrde beyan olunan kitapları şehri hâlin ondokuzuncu Salı günü sahaf çarşusunda satılacaktır" (Tasvir-i Efkâr, no. 265, 18 Şaban 1281) şeklinde ilanlar görmek mümkündür.

125 Bazı müelliflerin Osmanlıların fethettikleri Arap topraklarında mevcut kütüphanelerdeki kitapları alıp İstanbul'a getirdikleri şeklindeki görüşleri gerçek dışıdır. Osmanlı döneminde fethedilen topraklardaki mevcut vakıf kütüphanelerine el sürülmediği gibi bu bölgelerde Osmanlı devlet adamları ve ülemâsı tarafından birçok vakıf kütüphanesi de kurulmuştur. Ancak fethedilen bölgelerin beylerinin ve hükümdarlarının özel kütüphanelerinde bulunan kitaplar ganimet olarak kabul edildiğinden bunlara el konulmuştur. Mısırın fethinde Memluk sultanlarının hususi kütüphanelerinin (Barbara Fleming, "Memlûk Saray ve Garnizonlarında Edebî Faaliyetler", çeviren: Cengiz Tomar, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, no. 12, İstanbul 2005, s. 209-220) Otlukbeli savaşından sonra da Uzun Hasan'ın kitaplarının (Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çeviren Tefik Bıyıklıoğlu, Ankara 1948, s. 99) İstanbul'a getirildiği bilinmektedir. Fethedilen topraklardaki vakıf kütüphanelerine ise dokunulmadığı gibi sayımları yapılmış katalogları hazırlanmış ve düzenli bir şekilde faaliyetlerini sürdürmeleri sağlanmıştır. Bu konuda birkaç örnek için bkz: Osman G. Özgüdenli, "Şeyh Safiü'd-dîn Erdebilî'nin Türbesinde Bulunan Kitaplar", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, no. 10, İstanbul 2001, s. 43-56. İstanbul'a bu ülkelerden gelen kitaplar ise genellikle sahaflarda satılan eserlerdir. Meselâ İran'daki iç karışıklıklar sırasında birçok değerli kitabın bu ülkeden çıkarılarak İstanbul'a getirildiğini ve sahaflarda satıldığını XVIII. asrın sonlarında İstanbul'da bulunan İngiliz elçiliği rahibi Dr. Jacques Dallaway söylemektedir. Bkz: *Constantinople Ancienne et Modern, et Description des Côtes et Isles de l'Archipel et de la Troade*, traduit de l'Anglais par André Morellet, tome premier, Paris 1797, s. 128. Çeşitli Arap memleketlerinden özellikle de Mısır'dan da sahaflarda satılmak üzere çok sayıda kitap getirilmekteydi. Kudüs'teki Hâlidî âilesi mensupları XVIII. yüzyılın başlarından itibaren böyle bir ticârî faaliyetin içindeydiler ve Kahire'den satın aldıkları birçok kitabı İstanbul'da satmışlardı. Bkz: Lawrence I Conrad, "The Khalidî Library", *Ottoman Jerusalem the Living City: 1517-1917*, yayına hazırlayanlar: Sylvia Auld ve Robert Hillenbrand, London 2000, s. 196. Ayrıca bu ülkelere giden bazı görevlilerin de özellikle saray kütüphanesi ve bazı devlet adamlarının özel kütüphaneleri için kitap

değeri yüksek minyatürlü ve tezhibli yazmalar gelmekteydi. İstanbul'daki İngiliz sefaretî hekimî Jacques Dallaway, Bedesten'deki sahhaflarda çok güzel ve nadir yazmaların bulunduğunu zira İran'daki iç karışıklıklar sırasında yapılan yağmalamalarda en değerli yazmaların gizlice satılmak üzere İstanbul'a gönderildiğini İstanbul hakkında yazdığı eserinde belirtmektedir¹²⁶.

Bilindiği gibi Ortaçağ İslâm dünyasında verrakların en önemli fonksiyonu kitap telif ve istinsahını organize etmek ve bunları müşterilerine arz etmektir. Osmanlı döneminde satma gayesiyle kitap istinsah etme ve ettirme işlerinde sahhafların ne derecede rolü olduğuna dâir elimizde yeterli bilgi yoktur¹²⁷. Sadece Köprülü vakfiyesinde verrak şeklinde adlandırılan sahhafların kütüphanede kitap istinsah edebileceklerinden bahsedilir¹²⁸. A. Galland'ın günlüğünde de sahhaflar şeyhinin tarihle ilgili bir eseri istinsah ettirdiğine dâir enteresan bir kayıt vardır:

27 Ocak Cuma [1673]

"Kitapçıların başı olan sahafbaşıya gittim. Bana henüz istinsahı nihayet bulmamış bir Hoca Efendi Tarihi gösterdi ve on altı sayfa ihtiva eden her defterin yazılması için yetmiş akçe vermekte olduğunu söyledi"¹²⁹.

Osmanlılarda istinsah faaliyetlerinin en yoğun olduğu kurum Saraydı. Sarayda kitap istinsahı ile uğraşan "Kâtibân-ı kütüb-i hâssa"ların sayısının zaman

satın aldıkları bilinmektedir. 27 Şaban 996/..... tarihli bir hükümde Mekke-i mükerreme kadısı iken vefat eden Mirza Mahdum'dan bahsedilirken Mısır'da bulunan eşyası arasında saray için satın aldığı bazı kitapların olduğu belirtilmektedir. ("hâl-i hayatında hâssa-i hümayunumuz için bazı kitaplar satın alup..."). Bkz: BOA. Mühimme 64, s. 11.

126

Jacques Dallaway, aynı yer.

127

Bu konuyla ilgili bazı dikkat çekici tesbitler için bkz: Christoph K. Neumann, "Üç tarz-ı mütalaa. Yeniçağ Osmanlı Dünyası'nda kitap yazmak ve okumak", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, no 1, Bahar 2005, s. 59-61.

128

"talebe-i ilim ve verrâkûn varup hizâne-i mezkûrede mutalaa ve istinsâh idüp". Özer Soysal, *Türk Kütüphaneciliği*, c. II, Ankara 1998, s. 205.

129

Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar (1672-1673)*, şerhlerle yayımlayan Charles Scheffer, çeviren Nahid Sırrı Örik, Ankara 1973, c. II, s. 10.

zaman altmışa ulaştığı görülüyor¹³⁰. Matbaanın girişi sırasında Osmanlı ülkesindeki hayatını kitap istinsahı ile kazanan hattatların sayısı hakkında oldukça mübalağalı rakamlar verilmekteyse de¹³¹ bu sayıdaki bir hattat esnafının yazdıkları kitaplara bugün için kütüphanelerimizde ulaşmak mümkün gözüküyor.

Osmanlılarda sahhâfların da diğer meslek gurupları gibi teşkilatlandığını biliyoruz. Evliya Çelebi sahhâf esnafından bahsederken pirlерinin bir yerde Abdullah Yetimî, başka bir yerde de Ebâzer-i Gıffârî olduğunu söyler¹³². Evliya Çelebi ayrıca sahhâfların ülemâ sınıfı ile ilişkisinden dolayı ulemâya has kıyafet taşıyıp merasimlerde "kadiasker alayında taht-ı revanlar üzre dükkanlarında niçe bin kitabı zeyn idüp alay ile ubur" ettiklerini söyler¹³³. Tarihçi Âlî de Saraydaki düğünlerden biri dolayısıyla yapılan şenliklerde padişaha hediye sunan esnaf guruplarını sayarken sahhâflardan da söz eder ve sahhâf tâyifesinin kıymetli kitaplardan oluşan hediyelerini nasıl takdim ettiklerini nakleder¹³⁴

Sahhâf esnâfının ticârî faaliyetlerini düzenli olarak yürütmelerinden sahhâflar şeyhi sorumlu idi. Sahhâflar aralarından seçtikleri bir kişiyi¹³⁵ kadiya

130 Konunun detaylı incelemesi için bkz: Hilâl Kazan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanatı Himayesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi 2007, s. 144-165.

131 Marsigli'nin doksan bin olarak verdiği bu rakam (Graf Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtına Kadar Askerî Vaziyeti*, çev. Nazmi, Ankara 1934, s. 49) bazı araştırmalarda tenkide tabi tutulmadan tekrarlanmıştır. Bu hususla ilgili olarak bkz: İsmet Binark, "Matbaanın Türkiye'ye Geç Girişinin Sebepleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı*, Ankara 1979, s. 157; Orhan Koloğlu, *Basımevi ve Basımın Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*, İstanbul 1987, s. 49

132 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: 1. Kitap*, hazırlayan Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1998, c. I, s. 225 ve 291.

133 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: 1. Kitap*, hazırlayan Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1998, s. 225 ve 291. Radavî'nin *Fütüvvetnâmesinde* de Eski kitap alıp satanların pirinin Abdullah-ı Yetimî olduğu ve silsilelerinin onun vasıtasıyla Selman'a ondan da Hz. Ali'ye çıktığı nakledilir. Bkz: Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1998, s. 148.

134 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Câmiü'l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr*, Hazırlayan Ali Öztekin, Ankara 1996, s. 156. Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnâmeler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*, Ankara 1999, s. 422-423.

135 Sahhaf esnafının şeyh seçimiyle ilgili bir imamın tuttuğu günlükteki kayıt şöyledir: "Sahhâflar Çarşısı'nda Tatlıkapu imamı Sahhâflar Şeyhi olup, beş on sene mikdarı Şeyh olup cümle ahâlî-yi esnâf ittifaklarıyla mezburu azl edüp, ânın yerine cümle esnâf ittîfâkı ve ma'rifetleriyle Soğanağa Câmî'i İmâmî Efendi Sahhâflar Şeyhi olduğu işbu

arz ederler ve kadı da uygun gördüğünü bir i'lâmla Dîvâna arz eder, çıkan karar üzerine de tayin edilen kişiye bir berat verilirdi. Bu görevin ne zaman ihdas edildiğini bilemiyoruz. Ancak Galland'ın bu görevliden "kitapçıların başı olan sahhaflar" diye bahsetmesi, XVII. asra ait bazı sicil kayıtlarında da bu isimle anılan bir görevlinin geçmesi¹³⁶ sahhaflar şeyhinin oldukça eski bir tarihten itibaren mevcut olduğunu gösterir. Sahhaflar şeyhinin en önemli görevi çarşıda cereyan eden alış-veriş "nizâm-ı kadîm" üzere düzenlemek ve kontrol etmektir. Sahhaflar şeyhliğine yapılan bir tayin dolayısıyla yazılan bir yazıda bu husus şöyle açıklanmaktadır:

"Sahhâflar şeyhi olan Kadriyâde Mustafa nâm kimesne fevt olup nizâm-ı kadîm üzere umûrumuzu ru'yet iden kimesne olmadığından içimizden ba'zıları hilâf-ı fermân meçhûl ve mazanna olan kimesnelere kefilsiz kitâb iştirâ ve sâhibi zuhûr itdikde nizâ'a bâ'is ve ba'zıları dahî sahhâf değil iken ayakda sahhâf olmak üzere talebe-i ulûm vesâir kimesnelerin kitâblarını değer bahâsından noksana iştirâ eylediğinden mâ'adâ akçesini virmedin firâr ve gaybet idüp ol vecihle nizâmımız muhtel ve müşevveş olmağla"¹³⁷

Sahhaflar şeyhinin diğer görevi de muhallefatlardan çıkan kitapların satışını düzenlemektir. Mirasçıların zarara uğramamaları için kitapların değerinin doğru olarak tesbiti ve müzayede yoluyla satılması için gerekli düzenlemeler sahhaflar şeyhi tarafından yapıldı. Bu konuda birkaç ferman çıkarılmış olması bu işin önemini gösterir. 25 Safer 1191 tarihli fermanla bu satış işleminin de şöyle yapılacağı belirtilmiştir:

cerîdeye kayd olundu. Fî 21 L. Sene 1225 (19. 11. 1810), yevm-i ehad, sâ'at yedi. Otuzüç ay on [gün] sonra Şeyh azl olup, yine Tatlıkapu İmâmı def'a-i sâ'ide Şeyh oldu. Fî 18 B. Sene 1228 (16. 8. 1813). Bkz: Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 214-215. Burada bahsedilen kişi Soğanağa Câmî'nin birinci imamı Mehmed Esad Efendidir. Beydilli, *Aynı eser*, s. 89. Veliyüddin Efendi-zâde Mehmed Emin Efendi'nin devletçe zaptolunup 28 Şevval-17 Zilkade 1220 tarihleri arasında satılan kitaplarının müzayedesinde kitap satın alanlar arasında "Sahhaf, Soğan Ağa İmamı" şeklinde kendisinden söz edilmektedir. Bkz: BOA. DBŞM. MHF. 13317.

136 E. Nâsır Osman, "Tâ'ifetü's-Sahhâfîn fi'l-Karni's-Sâbi' 'Aşer", *et-Tavâ'ifü'l-Miheniyye ve'l-İctimâ'iyye fi Mısr fi'l-Asri'l-Osmânî*, Kahire 2003, s. 61; Amnon Cohen, *Osmanlı Kudüsünde Loncalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 204.

137 BOA. Cevdet-Belediye 7269.

"ba'de'l-yevm vuku' bulan muhallelâtdan kütüb-i mütenevvi'a bey'i iktizâ itdikde verese'-i müteveffâ İstanbul'da Bezzâzistân kur-bunda sahhâflar sükunda sahhâflar dellâlı olan on iki nefer kimes-nelerden birinin ma'rifetiyle nidâ ve müzâyede ve bey' olunup..."¹³⁸

9 Safer 1212 tarihli bir fermenda ise İstanbul kadısından Sahhâflar şeyhini huzuruna çağırarak bu görevini hatırlatması ve bu konuda ihmal gösterir ise "kendüsü kazaya uğrayacağı"nı bildirmesi istenmiştir¹³⁹.

Sahhaflar Şeyhinin bu görevleri yanında bazı hatırlı kişilerin aradıkları kitapları teminde de yardımcı olduklarını biliyoruz. Abdülmecid'in validesine, arattığı bir kitap dolayısıyla yazılan bir mektupta "*Dürr-i Meknûn*'ı yarın inşaallah Sahhâflar şeyhine pusula buyurulup gönderilse çarşudan yahud başka bir yerden bulur sanırım" denilmektedir¹⁴⁰.

Sahhâflar Şeyhi müzayede işlerini tellallar vasıtasıyla yürütmekteydi. Tellallar satıcı ile alıcı arasında alış-verişi gerçekleştiren en önemli araçlardı¹⁴¹. Gerçekleştirdikleri satış işlemlerinden de belli bir miktarda tellallık resmi almaktaydılar. Bazı meslek gurupları arasında faaliyet gösteren tellalların ne oranda tellallık resmi aldıkları konusunda düzenlemeler mevcutsa da¹⁴² sahhaf tellallarının aldıkları ücret konusunda bir düzenleme olup-olmadığı bilinmemektedir. Ancak bazı müzayede listelerinden anlaşıldığına göre bu miktar yüzde on civarındadır. Sabık Mora valisi Şâkir Paşa'nın 1234 Cemaziülevvelinde yapılan müzayedesinde "münâdî" olarak adlandırılan tellalın aldığı 2827 akçe tutan kitaplar için yapılan bir kayıta 293 akçe tellaliye ücreti bu miktardan çıkarılarak

138 BOA. Cevdet-Maarif 5641.

139 ŞS. İstanbul Kadılığı 76, s. 10-11.

140 TSA. E. 2885/29. Sahhaflar Şeyhi bazı müzayedelerde yaptığı kitap alımlarını (BOA. DBŞM. MHF. 13293, s.) muhtemelen kendisine yapılan bu tür talebler dolayısıyla yapmaktaydı.

141 XVI. asırda kaleme alınmış mesleklerle ilgili bir eserde "Kitap tellallarının uyması gereken kurallar şöyle verilmiştir: Kitapları kaybedecek, tenkit ve yerecek kimselere satmamak. Bid'at ehlinin, sapıkların, müneccimlerin kitaplarıyla "*Siretü Antere*" gibi yalanlarla dolu kitapları satmamak. Kâfirlere, mushaf ve hadis ve fıkıhla ilgili eserleri satmamak". Bkz: Şemseddin Muhammed bin Tulun es-Sâlihî ed-Dımaşkî, *Nakdu't-Tâlib li-Zağali'l-Menâsib*, yay. haz. Muhammed Ahmed Dihmân-Halid Muhammed Dihman, Beyrut 1992, s. 190.

142 Nicoara Beldiceanu, *Recherche sur la Ville Ottomane au XVe Siècle, Étude et Actes*, Paris 1973, s. 81-84.

borcu 2534 akçeye düşürülmüştür¹⁴³. Arif Zeki Efendi'nin "Çarşu-yı Kebîr'de sahhaflar çarşusunda" 3865 akçeye satılan kitapları için tellala 25 kuruş tellaliye ödenmiştir¹⁴⁴. Topkapı Sarayı Arşivinde bulunan birkaç gün süren bir kitap müzayedesinin listesinde tellala her gün verilen ücret yekun olarak belirtilmiştir¹⁴⁵.

25 Safer 1191 tarihli bir fermenda bu tarihte İstanbul'daki sahhâflar çarşısında 12 tellal olduğu bildirilmektedir¹⁴⁶. Kahire Şer'i Sicillerindeki bir kayıтта tellalların ulemâ ve talebe ile muamelelerini doğrulukla yürüten emîn ve iyi huylu kimseler arasından kadı tarafından seçileceği belirtilmektedir¹⁴⁷. İşknâme yazarı Mehmed, 800/1397 yılında Türkçeye çevirdiği eserin orijinalini Mısır'da tellâl vasıtasıyla nasıl satın aldığını şöyle belirtir:

*Eline aldı bir dellâl nâme
Münâdî kılur idi hâsa âma*

*Diledi bir arab anı göreydi
Bahâsını ne olursa vireydi¹⁴⁸*

Tellalların müzayedelerdeki görevleri yanında aranılan kitapların bulunmasında da yardımcı olduklarını¹⁴⁹ hatta zaman zaman değerli kitapların satışında aracı olduklarını görüyoruz. *Risâle-i Mi'mariyye*'de Mimar Mehmed Ağa'ya satılmak istenilen bir mushafla ilgili şu bilgiler vardır:

"Bir gün Ağa hazretleri daha su nâzırı iken, kendü evlerinde, üst kattaki selamlıklarında bu duacıları onunla birlikte oturup sohbet ederken ansızın sahhaf dellallarından bir dellal çıkageldi. Elinde Yakut

143 BOA. DBŞM. ZMT. 13978, s. 18.

144 BOA. ML. 793.

145 Tellala Pazar günü yapılan satıştan 90, Salı günü satıştan da 135 akçe verilmiştir. Bkz. TSA. D. 1021

146 BOA. Cevdet-Maarif 5641.

147 E. Nâsır Osman, a.g.m. s. 61-62.

148 K. Yavuz, " XIII-XVI. Asır Dil Yedigârlarının Anadolu Sahasında Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, no. 27, İstanbul 1983, s. 26-27.

149 Muhammed el-Urdî'nin Levinus Warner'e gönderdiği mektuptaki "Tarih-i Benâkitî ve Resâ'ilü'l-Harezmi'yi Tellallar bize söz verdi" ifadesi de bu hususa işaret etmektedir. Bkz: Jan Just Witkam, "Precious Books and Moments of Friendship in 17th-Century Istanbul", *Essays in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu*, c. I, İstanbul 2006, s. 469.

hattı şeklinde, kağıdı devletâbâdî, baştan başa âyet ber-kenâr resm-i osmânî, kimi harfleri Şeyhin celîsine benzer ve kimisi de İbn Mukle tarzına çalar, açıldıkça her sahifenin altın yaldızlı yüzü şimşek gibi parlayıp güneş gibi ışınlar gösterir, büyük boyda bir mushaf-ı şerîf, Sûk-ı Sultânî'de otuz bin akçeye çıkmış. Ağa hazretleri de kelâm-ı şerîfe saygısından ayak üzerine kalkup dellalın elinden alup öpüp yüzüne gözüne sürüp açup baktı. Tekbîr ve salavat-ı şerife getürdükten sonra dellala dedi ki: "Bin akçe ziyâde ile bana bu yüce hediyeyi alıver, amma akçasına kırk gün kadar zaman mühlet isterim" dedi¹⁵⁰.

Sultan Abdülmecid'in validesi için aranılıp da sahhaflarda bulunamayan bir kitabın temini için de sahhaflar tellallarından birine başvurulduğunu görmekteyiz:

"Dürr-i Mekkûnu bir dellala ısmarladım ara bul diyü. Peki ama çarşuda bulunacağını aklım kesmez diyor"¹⁵¹

Diğer esnaf teşkilatlarında olduğu gibi sahhafların da bir kethüdası vardı. Ancak XVIII-XIX. asra âit sahhaflarla ilgili belgelerde kethüdadan genellikle bahsedilmez¹⁵². XX. Asrın başlarında, sahhâflar şeyhinin yerini kethüda almış olmalıdır. Bu dönemde yapılan yazışmalarda sahhaflar şeyhinden bahsedilmezken kethüdânın ön plana çıktığı görülmektedir. Kethüda sahhaflar şeyhinin görevlerini yerine getirme yanında çarşıdan geçen kitapların kontrolünden de sorumluydu. Meselâ 21 Cemaziü'l-evvel 1325 tarihinde Meclis-i Kebîr-i Ma'arife gönderilen bir tezkirede "Ba'de'z-în sahhaflar çarşusunda müzâyedeye konulacak veya elden çıkarılacak kütüb ve resâ'il meyânında vakıf kitaplara tesadüf edildiği takdirde merci'-i şer'îsi olan kütüphaneye gönderilmek üzere hemân Nezâret-i 'aliyye'ye teslim etmeleri luzumunun ve aksi hal ve harekette bulunanlar hakkında takibât-ı kanuniyye icrâsı tabi'i bulunduğunun bi'l-umum

150 Orhan Şaik Gökyay, "Risale-i Mimariyye-Mimar Mehmet Ağa-Eserleri", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1988, s. 136.

151 TSA. E. 2885/29. Bir müzâyede listesinde tellalın aldığı birkaç kitabın da adı geçmektedir. Büyük bir ihtimalle tellal bu kitapları sipariş veren bazı kimseler adına almıştı. Bkz. TSA. D. 1021.

152 Nitekim 1294/1877-78 yılına ait Der-saadet ve Bilâd-ı selâsede kethüda-yı mahsusları bulunan yapıcı, satıcı, işleyici bilcümle esnafın isimlerinin verildiği 239 çeşit esnaf arasında mücellidler zikredilmişken sahhaflara değinilmemektedir. Bkz: Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c. IV, İstanbul 1995, s. 1920-1921, 1949.

sahhaf esnafına çarşı polisi komiserliği ve sahhaflar kethüdalığı marifetleriyle tebliği münasib..."¹⁵³ denilmektedir. Bu konuyla ilgili diğer belgelerde de "Sahhaflar kethüdası Şükrü Efendi tarafından der-dest edilen"¹⁵⁴, "vaktiyle her nasılsa resmî kütüphanelerden ihrac edilmiş olan bazı âsâr-ı nefisenin ara-sıra meydân-ı müzâyedede fûrûht olunurken sahhaflar kethüdâsı tarafından der-dest edilmekte bulunduğu malum olmasına"¹⁵⁵, şeklinde kayıtlar olduğuna göre kethüdanın görevlerinden biri de sahaflar çarşısında satılan kitapların kontrolünü yapıp vakfedilmiş olanları tesbit edip Maarif nezâretine teslim etmektir. Bu görevin yerine getirilmesi için ayrıca bir "kütüb müfettişi" veya "kütüb-i mevkufe müfettişi" olarak adlandırılan bir memuriyetin ihdas edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kethüdalık ve kütüb müfettişliği aynı kişinin uhdesine verilebiliyor olmalı ki birçok belgede Mehmed Şükrü Efendi'nin ünvanı "kütüb veya kütüb-i mevkufe müfettişi ve sahaflar kethüdası" olarak geçmektedir¹⁵⁶. 1325-1326 yıllarına âit bazı belgelerden anladığımıza göre Mehmed Şükrü Efendi çarşıdan geçen kitaplar yanında bazı muhallefatları da kontrol etmiş ve tesbit ettiği vakıf kitapları müsadere ederek Maarif Nezâreti'ne göndermiştir¹⁵⁷. Bu kitapların hemen hemen hepsi ciddi bir inceleme yapılmadan "cihet-i vakfî anlaşılamadığından" veya "vâkıfı nâ-ma'lum" denilerek Kütüphane-i Umumiye gönderilmiştir¹⁵⁸.

Kethüdâ yerine kahya tabirinin de kullanıldığını görüyoruz. Çarşının son dönemlerinde hep sahaflar kahyasından bahsedilmektedir. Nitekim İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Ârif Hikmet Bey'in kitaplarının müzayedesinden bahsederken kethüda yerine kahya tabirini kullanmaktadır¹⁵⁹. Sahafların son

153 BOA. MFV. KTV. Dosya 4, evrak 67.

154 BOA. MFV. KTV. Dosya 4, evrak 72.

155 BOA. MFV. KTV. Dosya 4, evrak 79

156 Bkz: BOA. MFV. KTV. Dosya 3, Evrak 45; Dosya 2, Evrak 5, 6, 11, 13, 14, 18, 22.

157 BOA. MFV. KTV. Dosya 3, Evrak 45; Dosya 2, Evrak 5, 6, 11, 13, 14, 15, 18, 22, 23, 24, .

158 Şehdî Osman Efendi'nin Saraybosna kütüphanesine vakfettiği bir kitap ise "oraya gönderilmesi bâ'is-i su'ûbet olacağından", "emsâli vechiyle ba'de'l-kayd Kütüphane-i Umûmi'ye" konulmuştur. Bkz: BOA. MF. KTU. Dosya 2, Evrak 15.

159. "Sahafların en eskisi ve kâhyası olan Urfalı Mehmed Efendi, daha fazla darıldı. Çünkü ben çarşının çocukluktanberi müdavimi idim. ... O gün müzayedenin sonu imiş. Herkes alacağını almış, sandıklar boşalmıştı. Kâhya, önünde duran boş sandığı göstererek 'Harman sonu dervişlerindir. Dibinde ne kaldise siz alınız' dedi. Elimi soktum, sandığın mevcudu olan dört kitabı çıkardım. Kâhya müzayede etmeksizin bir

kahyasının Sağır Kahya adıyla anılan iriyarı bir şahıs olduğunu Şehsüvaroğlu söylemektedir¹⁶⁰.

Birkaç belgede sahhaflar bölükbaşısı olarak geçen görevlinin¹⁶¹ çarşının inzibatının teminini sağlayan askerî sınıftan bir görevli mi yoksa sahhaf esnafının düzenini sağlamak için tayin edilmiş bu esnaf gurubu arasından seçilmiş bir kişi mi olduğunu bilemiyoruz.

XIX. asırda sahhâflarda, yasak ve zararlı neşriyatın takibi ve çalıntı kitapların tesbiti için Maarif nezâreti bünyesinde bir kitap yoklama memurluğu ihdas edilmiştir¹⁶².

fiat takdir ederek benden parayı aldı, kitapları verdi." *Son Asır Türk Şâirleri*, c.I, İstanbul 1969, s. 643.

160 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul 1953, s. 90.

161 ŞS. İstanbul Kadılığı 90, s. 66a; ŞS. Rumeli Kazaskerliği 419, s. 61b.

162 Bu görevin Maarif nâzırı Kâmil Paşa tarafından Rum teb'asından bir kişiye verilmesi üzerine yapılan bir şikayet için bkz: BOA. Y. PRK. BŞK. 5/37-2

olmadığından içimizden ba'zıları hilâf-ı fermân meçhûl ve mazanna olan kimesnelerden kefilsiz kitâb iştirâ ve sâhibi zuhûr itdikde nizâ'a bâ'is ve ba'zıları dahî sahhâf değil iken ayakda sahhâf olmak üzre talebe-i ulûm vesâir kimesnelerin kitâblarını değer bahâsından noksana iştirâ eylediğinden mâ'adâ akçesini virmedin firâr ve gaybet idüp ol vecihle nizâmımız muhtel ve müşevveş olmağla İmâm Abdullâh Efendi demekle arîf kimesne her vecihle umûrumuzu edâya kâdir ve müstakîm ve mütedeyyin olup muhtârımız olduğına binâen şeyh ta'yîn olunmak matlûbumuzdur didiklerinde ol dahî kabul ve umûrların kemâl-i istikâmet ile ru'yete ta'ahhüd itmeğın merkûm Abdullâh'ın yedine emr-i şerîfin i'tâ olunmuş sen ki mevlânâ-yı mûmâ ileyhsin i'lâm itmekle i'lâmın mûcibince amel olunmak emrim olmuştur buyurdum ki hükm-i şerîfim vusûl buldukda bu bâbda i'lâmın mûcibince sâdır olan emr-i şerîfim üzre amel ve hareket ve hilâfından be-gâyet tehâşî ve mübâ'adet eylesesiz şöyle bilesin alâmet-i şerîfe i'timât kılasın tahrîren fî evâhir-i şehri-i cümâdiye'l-u'lâ sene seman ve seb'în ve mi'e ve elf

be mahrûsa-i İslâmbol

BOA. Cevdet-Belediye 7269.

Sahh

Mucibince işbu sûret-i müstahsene ilâ mâ-şâallâhi ta'âla düstûrî'l-amel tutulmak üzere baş muhâsebeye kaydolunup emri virilmek buyruldu

Sadr-ı Rum izzetlû efendi hazretlerine

25 Safer sene 191

Ma'rûz-ı dâ'i-i devlet-i aliyyeleridir ki

İstanbul ve Üsküdar ve Galata ve Eyyüb kazâlarında vâki' olan mevtânın muhallefâtından zuhûr idüp âhara bey'i lâzım gelen kütüb-i mütenevvi'ayı sahhâflar şeyhi ve dellâlları ma'rifetiyle şîrâyâ tâlip olan müşterilere ve sahhâflara semen-i misilleriyle bey' eytâma ve vereseye vesâ'ire hayr-ı mahz ve kâide'-i kadîme dahi vech-i mezkûr üzere iken bir müddetten beri bağzı avârızât ile terk olunup kâide'-i-i kadîme ri'âyet olunmadığına bina'en cühhâlden koltukcu makûlesi kimesneler ve sahhâf esnafından dahi bağzı kimesneler beynlerinde ittifâk ve zikrolunan kitâbları semen-i mislinden noksan-ı fâhiş ile mahfî evlerde ve koltukcu dükkânlarında ve beytü'l-mâlcî odasında hufyeten müzâyede ile iştirâ ve kabz ve yine kendi beynlerinde çıkışma nâmıyla fâide zam iderek içlerinden birine virüp bu vecihle ibâdullâha ve eytâma ve vereseye ve sâire gadr eyledikleri şer'an memnû' iken memnu'lar olmayup bu fi'l-i kabîhi kendülere meks ittihâz eyledikleri taraf-ı şer'a ihbâr olunmağla bu makûle münkerâtın men'i şer'an lâzım ve mühim olmağın ba'de'l-yevm vuku' bulan muhallefâtdan kütüb-i mütenevvi'a bey'i iktizâ itdikde verese'-i müteveffâ İstanbul'da Bezzâzistân kurbunda sahhâflar sûkunda sahhâflar dellâlî olan on iki nefer kimesnelerden birinin ma'rifetiyle nidâ ve müzâyede ve bey' olunup külliyetlü kütüb olup müddet-i yesîrede bey'i netice bulmadığı sûretde Âsitâne'de ebu'l-feth merhûm Sultân Mehmed Hân Hazretleri cami'-i şerfi hâricinde hâzır olan müşterilere ve sahhâflara ve şeyhleri ve dellâllarından bağzıları müzâyede ve nidâsıyla bey'e arz ve inkitâ'-ı rağbe ile semen-i mislini buldukda âhara bey' olunup köşe başlarında ve koltukcu dükkânlarında ve mahfî menzillerde ve beytü'l-mâlcî odasında kimi müşteri ve kimi dellâllık iderek bey' olunması men' ve nehy olunmak ümmet-i Muhammede ve eytâm ve vereseye vesâ'ire hayr-ı mahz olduğu âşikâr olmağın ba'de'l-yevm muhallefâtdan bey'a arz

olunmak iktizâ iden kitâblar müzâyedesinde sahhâflar şeyhi ve dellâllarından biri bulunmadıkça zikrolunan koltukcu dükkânı ve mahfî menzillerde ve mahall-i âharda bey' olunmayup ber vech-i mezkûr sahhâflar sükunda yâhut Sultân Mehmed Hân Hazretleri cami'-i şerîfnde sahhâflar dellâlî mübâşeretîyle nidâ ve müzâyede ve semen-i misliyle âhara bey' olunmak üzere kat'ıyyü'l-mefâd tuğrâlî emr-i âlişân sudûrî emr-i savâb olmağla işbu sûret-i müstahsene ilâ-mâ-şâallâhi [te'âlâ] düstûrî'l-amel ve mer'î ve mu'teber tutulmak bâbında baş muhasebeye kayd ve sebt ve sahhâflar şeyh ve dellâlları yediyle vech-i meşrûh üzre bey'î için yedlerine fermân-ı âlişân ihsân buyrulmak bâbında huzûr-ı fâizü'n-nûr-ı âsafânelerine i'lâm olundu ma'lûm-ı devletleri buyruldukda emr u fermân men lehü'l-emr hazretlerininindir.

Mühür

BOA. Cevdet-Maarif 5641. (EK II)

EK : III

Handwritten text in a box at the top left, possibly a library or archival stamp.

C

Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script, consisting of several paragraphs.

Berây-ı cülûs-ı hümâyun el-vâki' fi 12 Muharrem 1203, 5 Muharrem sene 1205

Berây-ı husûs-ı fûruht-ı kütüb-i muhallefât-ı ba'zı kesân der İstanbul ve Üsküdar ve Galata ve Eyyüb ki der hîn-i vukû'-ı fûruht be-ma'rifet-i şeyh ve dellâllân-ı esnâf-ı sahhâf fûruht şüd? fermûde? ber mûceb-i? i'lâm-ı Mevlânâ Seyyid İbrâhim be kadıasker-i sadr-ı rum ve fermân-ı âli? fi 25 Safer sene 1191 emir-dâde

İstanbul ve Üsküdar ve Galata ve Eyyüb kazâlarında vâki' olan mevtânın muhallefâtından zuhûr idüp âhara bey'i lâzım gelen kütüb-i mütenevvi'ayı sahhâflar şeyhi ve dellâlları ma'rifetiyle şirâyâ tâlip olan müşterilere ve sahhâflara semen-i misilleriyle bey'-i eytâma ve vereseye vesâ'ire hayr-ı mahz ve kâide'-i kadîme dahi vech-i mezkûr üzere iken bir müddetten beri bağzı avârizât ile terk olunup kâide'-i-i kadîme ri'âyet olunmadığına bina'en cühhâlden koltukucu makûlesi kimesneler ve sahhâf esnafından dahi ba'zı kimesne[ler] beynlerinde ittifâk ve zikrolunan kitâbları semen-i mislinden noksan-ı fâhiş ile mahfî evlerde ve koltukcu dükkânlarında ve beytü'l-mâlcî odasında hufyeten müzâyede ile iştirâ ve kabz ve yine kendi beynlerinde çıkışma? nâmıyla fâide zam iderek içlerinden birine virüp bu vecihle ibâdullâha ve eytâma ve vereseye ve sâire gadr eyledikleri şer'an memnû' iken memnu'lar olmayup bu fi'l-i kabîhi kendülere mekseb ittihâz eyledikleri taraf-ı şer'a ihbâr olunmağla bu makûle münkerâtın men'i şer'an lâzım ve mühim olmağın ba'de'l-yevm vuku' bulan muhallefâtından kütüb-i mütenevvi'a bey'i iktizâ itdikde verese'-i müteveffâ İstanbul'da Bezzâzistân kurbunda sahhâflar sükunda sahhâflar dellâlı olan on iki nefer kimesnelerden birinin ma'rifetiyle nidâ ve müzâyede ve bey' olunup külliye'tlü kütüb olup müddet-i yesîrede beyi netice bulmadığı sûretde Âsitâne'de Ebu'l-feth merhûm Sultân Mehmed Hân Hazretleri cami'-i şerîfi hâricinde hâzır olan müşterilere ve sahhâflara ve şeyhleri ve dellâllarından bağzıları müzâyede ve nidâsıyla bey'e arz ve inkitâ'-ı rağbe ile semen-i mislini buldukda âhara bey' olunup köşe başlarında ve koltukcu dükkânlarında ve mahfî menzillerde ve beytü'l-malcî odasında kimi müşteri ve kimi dellâllık iderek bey' olunması men' ve nehy olunmak ümmet-i Muhammede ve eytâm ve vereseye vesâ'ire hayr-ı mahz olduğu âşikâr olmağın ba'de'l-yevm muhallefâtından bey'a arz olunmak iktizâ iden kitâblar müzâyedesinde sahhâflar şeyhi ve dellâllarından biri bulunmadıkça zikrolunan koltukcu dükkânı ve mahfî menzillerde ve mahall-i âharda bey' olunmayup ber vech-i mezkûr sahhâflar sükunda yâhut Sultân

Mehmed Hân Hazretleri cami'-i şerîfinde sahhâflar dellâlı mübâşeretiyle nidâ ve müzâyede ve semen-i misliyle âhara bey' olunmak üzere kat'ıyyü'l-mefâd tuğrâlı emr-i âlişân sudûrı emr-i savâb olmağla işbu sûret-i müstahsene ilâ-mâ-şâallâhi te'âlâ düstûrü'l-amel ve mer'i ve mu'teber tutulmak bâbında baş muhâsebeye kayd ve sebt ve sahhâflar şeyh ve dellâlları yediyle vech-i meşrûh üzre bey'i için yedlerine fermân-ı âlişân ihsân olunmak bâbında hala sadr-ı rum kadıaskeri Seyyid İbrahim zîdet fezâiluhû i'lâm itmekle mûcibince işbu sûret-i müstahsene ilâ-mâ-şâallâhi te'âlâ düstûrü'l-amel tutulmak üzere baş muhâsebeye kayd olunup emri virilmek bâbında fermân-ı âlişân sâdır olmağın mûcibince Rumeli kadıskerine hitâben emr-i şerîf virilmiştir. Fi 25 Safer sene 1191.

BOA. MAD. 10221

EK: IV

صی فلر حار شوسنده و متر و کات و مختلفه با بلز انزه فروخت اولن کیمی صی فلر
 بر بر لیله اتفاق و شرکت خفیسه ایله اتر بموجب رخصت بها ایلم هستر او تمام عتصاف
 و دکر نیک نکلر و ریحی بها ایلم هستر آوانه نهاب ایله کلوندر صی فلر بر ریحی هستر
 مکرار خراییده و حقیقه ایدرک عالی بها به ایلغ و تر عاقوننا ممنوع و ممنوع
 اولان کذیه اختیار ایله ادر کلر بر بر کتیه بیندنده حقیقه ایله کلر نهاب
 بها و مال تقید بر لیله اولان با یعی برقات رخنه دار و تاننا هستر ایله بر کونه اضرار
 و بوضو تره بر مام جم با یعی و هستر ایله حار خسار و کند و لر اضعاف عتصاف
 کار ایله کلر لر ادر تحقیق بواج مکر و ممنوع منع و دفعی باینده مقدما بلز عتصاف
 او امر علیه اصرار ایلم نسیب اولنمیشکن ارباب حصر و از و طمعکار و حیدر بازرگ
 شرعاً و عرفاً حرام و ممنوع اولن ادر مکرار ارتکاب به جب ارتکر تحقیق اولنمیشکن
 بنا صی فلر شیخی حضور کوزه احضار و احر عالی به کذویه قرائت بر لیله
 ایوم کرک صی فلر حار شوسنده و کرک متر و کات و مختلفه بیع اولن
 کتب رخصت بها ایلم هستر آو بعده بیندنده حقیقه ایلم بیعه اجتر اولنمیشکن
 جمعیت ایله کلر لر ادر کلر نزه و خانه لر نزه تجسس بر لیله او مقوله بیع و هستر
 کتابک ابتدا قاجه النوب بعده قاجه صا تلدیغی خبر اندر قده جبارت
 ایدر اخذ و مال و اشیا سی جانب میر بدین ضبط و کذو سر قتله بر ماغرمه
 قلمسه سته قلمه بند اولنمیشکن صی فلر کورس هوسلر نیه القا ایلم سنی و بوقوله
 ادر ممنوع و قوعنده جبارت ایدر نیه قیویه گو ندر مکره و خبر و بر مکره
 قصور ایدر ایسه خبر اندر قده کذو سی و تر قضا به او غایبه خبر صی فلر
 شیخه بروجه ایصاح بیله و تکیه جبارت اولنمیشکن باینده سوخرا ادر
 بیاض اوزر نیه فرماله عالی صا در اوشیدر احواله نزه صی فلر اضعاف مقدما
 بالرفعات ممنوع اولان کار مکر و مال اجرایه اجنر ایلم خلاصه فرماخ احواله
 مغلغه ایدر اوزره اولر کلر رسیدن مغه تحقیق او طعنه ناسر خایر
 احر عالی حرکت ایدر نکر مقدما صا در اول فرمانه موجهه جبارت ایلم کلر
 اجرایه هستر عاقوننا ممنوع اولان کار مکر و کات منع کلی ایلم منع و هستر
 مطلوب قطعی نانه اولنمیشکن ادر صی فلر حار شوسنده و متر و کات و مختلفه
 خراییده و فروخت اولنمیشکن انواع کتب رخصت بها ایلم هستر آو بعده بیندنده
 حقیقه ایلم بیع و فروخته اجتر اولنمیشکن سر ایدر لیلر قییمتله جمعیت ایله کلر
 محلکدر نزه و خانه و دکانلر نزه تجسس اولنمیشکن اولنمیشکن بیع و هستر اولن
 کتابک ابتدا قاجه النوب بعده قاجه صا تلدیغی خبر اندر قده جبارت ایدر
 اخذ و مال و اشیا سی جانب میر بدین ضبط و کذو سر قتله بر ماغرمه قلمسه

قلمه بند اوله جعفر جعفر و مجزوم ایدوکنی دسبو فرما عالی یه بقلره قیس ایلر
 تنبیه افغظی فیلندن عدوینه عازت مروح س بقدر اوزده حرکت جارت
 ایدر لر ایسه ارتخاب ایدنه امان دیر طوب و عیدات مرقوم اجر ایستی درقا
 ایدوکنی صحی فکر کرکه کبی کوشس بو سترینه الفایلمسنی بو کوندرن صکر
 بو مقوله ادر ممنوع و قوعنده جارت ایدنه قیویه کوندر مکرده و ضم دیوکرده
 قضمور ایدر ایسه در عقب کتدوسر قضا یه اوغرایه جعفر صحی فکر سنجینه بروم
 اریصاح بیان و تنبیه ایلدکن صکر و اسما موجیبه علم اولمکن ایکن سبو فرما
 عالی یه صحی فکر سنجی بدینه اعطایه جادرت ایلیمه سز فالدر مکر قرآن عظیم
 و احادیث نبوی و تفاسیر و ستر کتب فقه ستر نفیک با صمد سی و با صمدتیک
 بیع و ستراسی ستر عاممنوع اولد بینه بناء سبو کتب ستر نفیک صحی فکر ستر
 و مختلفات و متر و کاتده بیع و ستر اولمکنه دقت لازمه هم اولمکنه بو مقوله
 با صمد کلم قدیم و کتب ستر نفیک صحی فکر بیع و ستر ایلیمه سز و هر کیم بیع و قزو
 ایدر ایسه الایح و صیایان قضا یه اوغرایه جعفر موکدر آ تنبیه ایلمسنی صحی فکر
 سنجی مرقومه تا کیده دقت ایلیمه سز جعفر بیورلدن کیم مرقومه

Sahhâflar çarşusunda ve metrûkât ve muhallefâtta bilmüzayede fûruht
 olunan kütûbi sahhâflar birbirleriyle ittifâk ve şirket-i hafiyeye ile artırmayub
 rahîs bahâ ile iştirâ ve tamam i'tisâb [iktisâb ?] ve değerinin sülûs ve rub'ı bahâ
 ile iştirâ ve intihâb eyledüklerinden sonra birer mahalle tecemmu' ve beynlerinde
 tekrar müzâyede ve çıkışma iderek gâli bahâyâ iblâğ ve şer'an ve kânûnen
 memnu' ve mezmûm olan kizbi ihtiyâr ile aldıkları her bir kitâbı beynlerinde
 çıkışma eyledikleri ziyâdesi bahâ ve mâl takdiriyle evvelen bâyi'i bir kat
 rahnedâr ve sâniyen müşteriye bir gûne ızrâr ve bu suretde bir maddede bayi' ve
 müşteriye dûçâr-ı hasâr ve kendüleri ez'âf-ı muzâ'af kâr eyledükleri lede't-
 tahkîk bu emr-i mümker ve mezmûmun men' ve def'i bâbında mukaddemâ bi'd-
 defa'ât evâmîr-i 'aliyye ısdârıyla tenbîh olunmuşiken erbâb-ı hırs ve izz (?) ve
 tama'kâr ve hîlebâzların şer'an ve 'örfen harâm ve memnu' olan emr-i münkeri
 irtikâba cesâretleri tahkîk olduğuna bina'en sahhâflar şeyhi huzûrunuza ihzâr
 ve emr-i 'âliyi kendüye kırâ't-birle ba'de'l-yevm gerek sahhâflar çarşusunda ve
 gerek metrukât ve muhallefâtta bey' olunan kütüb rahîs bahâ ile iştirâ ve
 ba'dehu beynlerinde çıkışma ile bey'a ictirâ olunur ise cem'iyet eyledikleri
 mahallerinde ve hânelerinde tecessüs-birle o makûle bey' u şirâ' olunan kitâbın

ibtidâ kaça alınup ba'dehu kaça satıldığı haber alındıkda cesâret iden ahz ve mâl ve eşyâsı cânib-i mîrîden zabt ve kendüsi katle bedel Magosa kal'asına kal'abend olunacağı sahhâfların gûş-ı hûşlarına ilkâ eylesesini ve bu makûle emr-i memnû' vukû'unda cesâret ideni kapuya göndermekde ve haber virmekde kusûr ider ise haber alındıkda kendüsi dahî kazâya uğrayacağı sahhâflar şeyhine ber-vech-i îzâh beyân ve te'kîde mübâderet olunmak bâbında muahharan dahi beyâz üzerine fermân-ı âli sâdır olmuşidi el-hâletü hâzihî sahhâfân esnafı mukaddemâ bi'd-defâ'at memnû' olan kâr-ı mekrûhı icrâya ictisâr ile hilâf-ı fermân icrâ-yı mel'anete ibtidâr üzre oldukları resîde-i sâmi'a-i tahkîk olmakdan nâşî muğâyir-i emr-i 'âli hareket idenlerin mukaddemâ sâdır olan fermân mûcebince *cezâ-yı mâ-yelikleri* icrâ ile işbu şer'an ve kânûnen mezmûm olan kâr-ı mekrûhun men'-i küllî ile men' ve def'î matlûb-ı kat'i-i şâhâne olmağla imdi sahhâflar çarşusunda ve metrukât ve muhallefâtta müzâyede ve fûruht olunan envâ'-ı kütüb rahîs bahâ ile iştirâ ve ba'dehu beynlerinde çıkışma ile bey' u fûruhta ictirâ olunur ise sırran tebdîller ta'yîniyle cem'iyet eyledikleri mahallerinde ve hâne ve dükkânlarında tecessüs olunarak ol-makûle bey' u şirâ olunan kitâbın ibtidâ kaça alınup ba'dehu kaça satıldığı haber alındıkda cesâret iden ahz ve mâl ve eşyâsı cânib-i mîrîden zabt ve kendüsi katle bedel Magosa kal'asına kal'abend olunacağı muhakkak ve meczûm idüğünü ve işbu fermân-ı âliyi sâbıklara kıyâs ile tenbîh lafzı kabîlinden add ve yine âdet-i merdûde-i sâbıkaları üzere harekete cesâret iderler ise irtikâb idene emân virilmeyüp va'idât-ı merkûme icrâsını derkâr idüğünü sahhâfların gereği gibi gûş-ı hûşlarına ilkâ eylesesini ve bu günden sonra bu makûle emr-i memnû' vukû'unda cesâret ideni kapuya göndermekde ve haber virmekde kusûr ider ise der'akab kendüsi kazâya uğrayacağını sahhâflar şeyhine bervec-i izâh beyân ve tenbîh eyledikten sonra dâ'ima mûcibiyle amel olunmak için işbu fermân-ı âliyi sahhâflar şeyhi yedine i'tâyâ mübâderet eylesesiz kaldı ki Kur'ân-ı azîm ve ehâdis-i nebevî ve tefâsir ve sâ'ir kütüb-i fikh-ı şerîfin basması ve basılmışının bey' u şirâsı şer'an memnû' olduğuna binâ'en işbu kütüb-i şerîfenin sahhâflar çarşusunda ve muhallefât ve metrukâtta bey' u şirâ' olunmamasına dikkat lâzımeden olmağla bu makûle basma Kelâm-ı kadîm ve kütüb-i şerîfeyi sahhâflar bey' u şirâ' eylesesini ve her kim bey' u fûruht ider ise alan ve sayan?[satan] kazaya uğrayacağını mü'ekmeden tenbîh eylesesini sahhâflar şeyhi merkûme te'kîde dikkat eylesesin deyû buyruldu 9 S [safer] sene 1212

ŞS. İstanbul Kadılığı 76, s. 10-11.

EK: V

صنف اصنافی چارשו و بازار لرده خايرده اولان کتبی من قلمدن نقصان قاجس ايد اشته او بنيدرده تکرار خايرده و حقیقه بود
 با فرمای عالی منسوخ ایکن بوتانده کار لرده بر برینه حقیقه شریک اولق اوزده اتفاق ایدوب و کندن نقصان قاجس ایدوب
 کتاب اشته اید کلری تحقیق اولمخده بود فر بر نوع حقیقه و بایعه غد و خساری موجب اولمخده اصناف فر بود حقیقه بود
 احضار اولنوب بعد ایوم حقیقه ایوب و کندن نقصان کتب اشته ایوب، حین خايرده هر اتفاق دبر بزرگ کار به
 شریک اولانق اوزده هر بری عهد و بر برینه تکفل برله نظام قوی به ربط اولنوب ایشبو حقه اولدی فی غرض ایشبو

Sahhâflar nizâmı

Sahhâf esnâfı çarşu ve bazârlarında müzâyede olunan kütübi semen-i mislinden noksan-ı fâhiş ile iştirâ ve beynlerinde tekrar müzâyede ve çıkışma itmeleri bâ fermân-ı âlî memnû' iken bu esnâda kârlarında birbirine hufyeten şerîk olmak üzere ittifâk idüp değerinden noksan-ı fâhiş ile kitâb iştirâ eyledikleri tahkîk olunmağla bu dahî bir nev' çıkışma ve bâyi' a gadr ve hasârı mûcib olmağla esnaf-ı mezbûre meclis-i şer' a ihzâr olunup ba'de'l-yevm çıkışma eylemeyüp ve değerinden noksana kütüb iştirâsıyçün hîyn-ı müzâyedede ittifâk ve birbirinin kârına şerîk olmamak üzere her biri teahhüd ve birbirine tekeffül birle nizâm-ı kavîye rabt olundığı işbu mahalle kayd olundı fî gurre-i şa'ban sene 215

İstanbul Kadılığı, 201, varak 77b